

Valentin Ernst Löscher

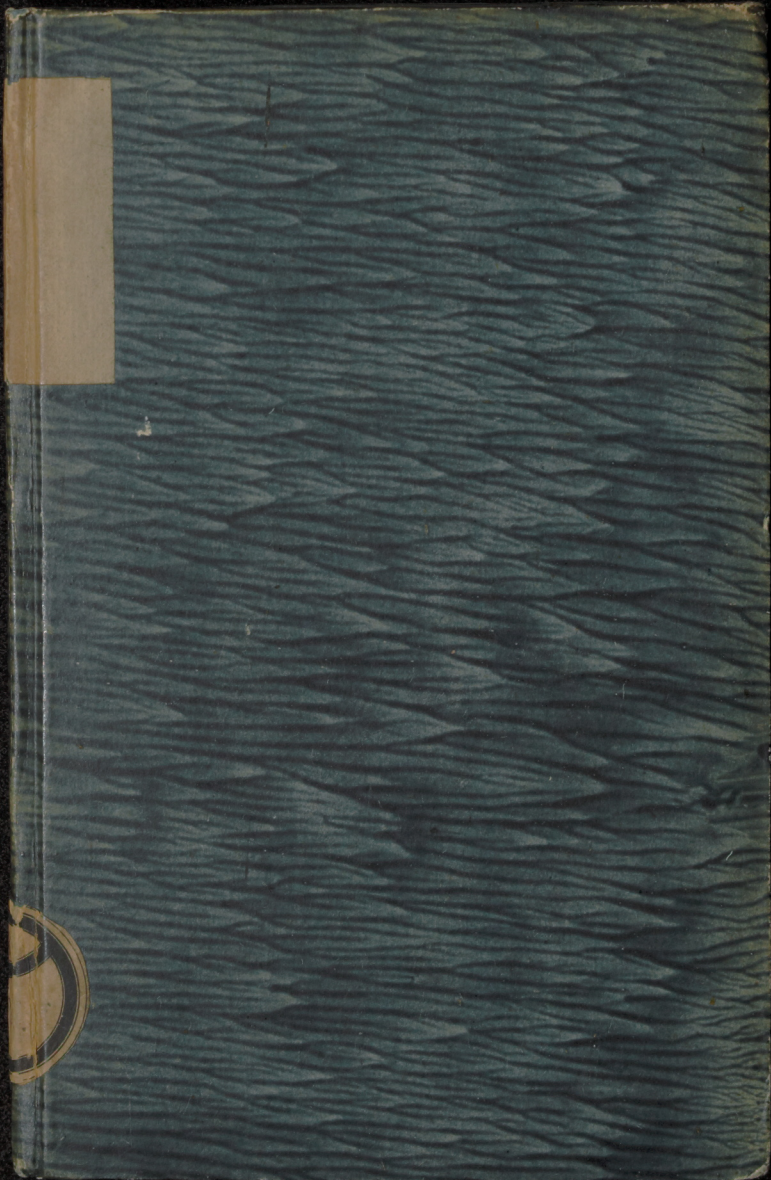
**Breviarium Oratoriae Sacrae, In Academia Wittebergensi olim Privatis
Lectionibus dicatum, Jam vero multorum Eruditorum votis ut satisfieret**

Francofurti: Lipsiae: Sumptibus Christiani Gottholdi Gaarmanni, MDCCXV

<http://purl.uni-rostock.de/rosdok/ppn100229522X>

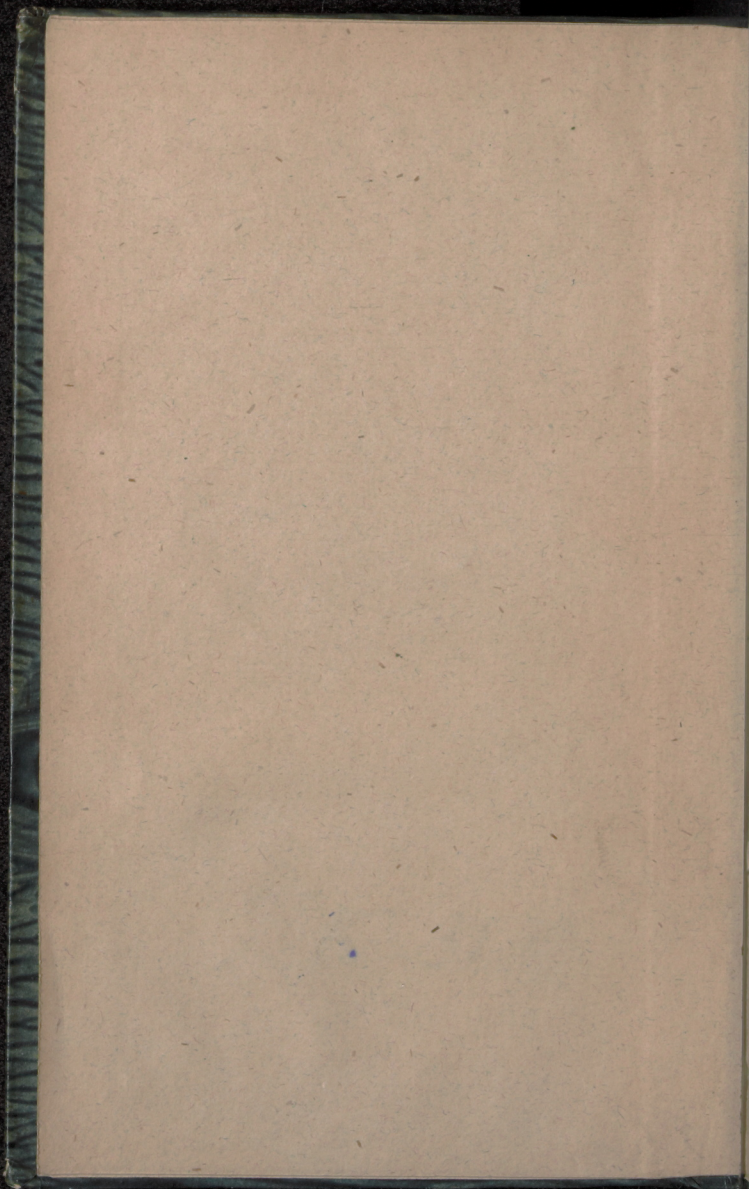
Druck Freier Zugang

94 v

F. K. = 3130.

BREVIARIUM
ORATORIAE
SACRAE,

In
Academia Wittebergenfi
olim
PRIVATIS LECTIONIBUS
dicatum,

Jam vero multorum Eru-
ditorum votis ut fatisfieret,
ex MSS. editum

^a
VALENT. ERNESTO
LOESCHERO,

S. S. Theol. Doct. Proto-Synedrii sacri Con-
filiario, ad Ædem S. Crucis Pastore Primar.
& Ecclesiarum Dresdensium
Superintendente.

Francofurti & Lipsia,
Sumptibus CHRISTIANI GOTTHOLDI
GAARMANNI, Bibliopolæ.

Anno MDCCXV.

BREVIA RITUM
ORATORIA
SACRA.

In
Academia Wittenbergensi

BRUNNEN

LEIPZIG

1811

VALENT. BRUNSTO
LÖSCHERO,

Dr. phil. & theol. Privatdocent an
der Universität Wittenberg
& Prediger an St. Marien
Wittenberg.

Verlag von
CHRISTIAN GOETTEL
Wittenberg.

ELEMENTA ORATORIÆ SACRÆ.

PROLEGOMENA.

§. I.

Oratoria sacra est prudentia de rebus divinis ad populum publicè juxta præscriptum verbi divini ita disserendi, ut persuasio sacra in animis auditorum excitetur ad honorem DEI æternamque audientium salutem. Si accurate loquendum sit, non est disciplina peculiaris, sed *pars Theologia Pastoralis*; Cum vero usus ejusdem & ambitus insignis sit, non ineptè peculiari opera tractatur.

Dicitur quoque *Homiletica*, ab ὁμιλέω *versor in cœtu aliquorum*; hinc ἡ ἐμιχία *actio versandi in cœtu hominum, & speciatim pro ipsa docendi actione usurpatur apud Xenophontem.*

§. II. Dari oratorium sacrum, probatur partim *testimoniis sacrarum literarum* 1. *Tim. IV, 13. 15.* 2. *Tim. II, 15.* partim *Christi & Apostolorum exemplis.*

A

plis

plus, conciones non sine ordine habentium, maxime vero *patrum* in primitiva ecclesia *exemplis*, partim *necessitate*, *utilitate* & *sine* ejusdem. Distingvendum est inter *Pædagogiam* ministerii, & *res ipsas* ministerii, quæ sunt conjunctissima. Pædagogia multum confert ad removenda obstacula & impedimenta.

§. III. *Finis* hujus studii est *persvasio* sacra pædagogicè considerata, non mere Apostolica, sed juxta *indolem* ministerii ordinarii facta. *Persvasio sacra* cum *fide* arctissime est conjuncta, & consistit in *remotione* obstaculorum, *confusionum*, *tædii*, *torporis*, & in *exercitatione* affectuum sacrorum v. gr. *devotionis* &c. (den wahren Seegen darzu giebt Gott) Huc pertinent *IV. Officia Homiletica* primaria, nempe

- (1) Accurate & ordinate concionari.
- (2) Ad ædificationem auditorum (erbaulich.)
- (3) Ad commovendos auditorum animos (beweglich) loqui.
- (4) Ornate (annehmlich) dicere, & auditores legitime delectari.

Orator quæ orator *persvadet* tantum, non *producit* fidem. *Verbum* autem quod prædicat, fidem generat. *Persvasio* nostra est juxta *indolem* ministerii ecclesiastici ordinarii, non *extraordinarii*, quod erat apud *Apostolos*.

In *ordinate loquendo* seu concionando eminent Germani, præcipuè *Lipsiensis*.

In *secunda pædagogicæ parte* excellunt *Angli* scriptores. In

In commovendis affectibus regnant Galli.

In ornate dicendo excellunt Itali, qui multos argutos conceptus habent, sed interdum ad excessum hæc tractant.

§. IV. *Oratoria sacra* supponit ex *Theologia pastorali* doctrinas de officio verbi divini, de cibatione & medicina spirituali, nec non ex *Theologia Exegetica* regulas scripturam interpretandi. Dividitur in duas partes, quarum *prima Progymnasmatata logica & rhetorica* tradit; *secunda* eorum applicationem & usum, vel ipsam *praxin homileticam* docet. Hæc enim convenientissima methodus est, juxta quam practicum hoc studium institui possit. Ad quatuor ista officia superius enumerata respiciendum est per totum homiletici studii cursum; sub finem vero speciales regulæ de singulis officiis suppeditandæ sunt.

Cultor oratoriæ sacræ idoneus est ille, quem ornat

- (1) *Natura bona* in prompto ingenio & memoria non exclusa, tum naturali quadam ad hoc studium sacrum propensione, ac divino quodam impetu à Spiritu Sancto maturè accenso (vocant alias vocationem internam) tum vocis gratia, habituque corporis condecente.
- (2) *Institutio recta*, tum in vera fide, sinceraque pietate, tum in lingvis, Græca & Ebræa haud mediocriter imbibitis ad fontes V. & N. T. intelligendos; tum in Logica & communi Rhetorica, & hic sacræ oratoriæ præceptis brevibus, sed solidis, itemque in Theologia positiva & polemica (libris Symbolicis nostris adjunctis)

propter errores fidei refutandos, atqve exegetica ob textus difficiliores explicandos.

- (3) *Exercitatio frequens* tum dictarum naturæ & institutionis partium, ut magis excolantur, tum lectionis & meditationis Scripturæ sacræ semper piis precibus in quavis etiam alia exercitatione necessariis inchoandæ; adjunctis etiam interpretibus orthodoxis scriptisque succi theologici plenis; tum auscultationis efficacissimorum concionatorum; tum excerptionis rerum, ac formularum selectissimarum lectarum vel auditarum ad prudentem imitationem; tum denique scriptionis meditatæ; nec tamen à tyrone nimis (nec cetera studia necessaria impediuntur) continuandæ in conficiendis concionibus.

Ad prudentem usum interpretum sequentes observas:

- 1) *Prius nostros, tum aliorum experiamur labores,* sic nobismet ipsis magistris proficiemus. Aut enim meditationes nostræ Commentatoribus consentient, aut ab iis dissentient, si consentiant, confirmabimur, si dissentiant, informabimur, imo & aliquando ab interpretibus non attenda, à nobis observantur.
- 2) *Interpretibus utamur non ut arbitris, sed ut consiliariis.* Nemo enim Interpretum repertus unquam, in quo non novus sit animadversus. Excipiantur tamen singula publicè abrogata & rejecta, in quibus non tam autoritas virorum, quam

quam liquida cum scripturis connexio cogit in assensum.

- 3) *Studio novitatis, pravitū Φιλαυτίας, ne te patiaris inflari, ut Patrum ac Doctorum de ecclesia pridem meritorum vestigia deseras, aut ipsos temere fugilles, sed sicubi eos rem non acu tetigisse, deprehendas, de eorum navis loquere, ut de verrucis parentum.*
- 4) *Interpretes Christianos Judæis præponamus.*
- 5) *Inter interpretes Christianos orthodoxi præstant heterodoxis.*
- 6) *Christiani accuratiores interpretes præstant perfunctoriis.*
- 7) *Concilia genuina, quatenus cum Scriptura sacra consentiunt, ut & libri symbolici ad interpretationem utiliter sæpe consulantur.*
- 8) *Qua in parte Exegetarum quisque excellit, in ipsa is sequendus.*
- 9) *Quibus quisque Interpretum velificetur hypothesebus, probe notandum.*
- 10) *Commentarii ecclesie aut Collegii nomine editi plerumque prævalent singulorum nominibus factis,*
- 11) *Si quæ apud Commentarios reperieris commoda, ea logice resoluta redige in Syllogismos, & ex his medios assume terminos, sic nec plagii poteris inculpari, & memoriæ insigne afferes subsidium.*

PARS I. Progymnastica.

SECTIO I.

CONTINENS PROGYMNASMATA LOGICA.

§. I.

Progymnasmata logica, quæ elaborationem concionis præcedunt, sunt sequentia:

- 1) Textus selectio.
- 2) Ejusdem Analysis.
- 3) Inventio Thematis.
- 4) Inventio Partitionis.
- 5) Inventio argumentorum.
- 6) Inventio Exordiorum.
- 7) Inventio porismatum seu usuum.

§. II. *Selectio Textus* præcipuè locum habet in concionibus, nostro arbitrio relictis, ubi observetur:

- 1) Textum debere esse non nimis brevem.
- 2) Nec nimis longum.
- 3) Operam esse dandam, ut textus talis eligatur, in quo elegans fundamentum docendi, movendi & delectandi detur.
- 4) Ut si fieri poterit, textus accommodatus sit ad circumstantias temporis.
- 5) Ut non sit nimis vulgaris.

Rario-

Rariores Textus sunt sequentes :

Tempore *Adventus* Esa. LII, 7. Schmid. in Colleg. Bibl. Part. II. p. 35. Esa. LII, 8. Glask. in der *Spruch-Postill.* Part. II. p. 671. Zach. II, 10. Drexelius in *Christiano morali* Part. II. Cap. I.

Tempore *Nativitatis Christi* Esa. LX, 1. Glassius in der *Spruch-Postill.* illa P. I. p. 729. Psal. XL, 6. Scriver. im *Seelen-Schatz* P. III. p. 979. Gen. XXIX, 35. Carpzov. Part. I. der *Leichen-Predigten* p. 52.

Tempore *Passionis* 1. Petr. I, 18. 19. Hermanni *Leichen-Pred.* P. V. pag. 502. 2. Cor. V, 14. Scriver's *Seelen-Schatz* P. III. p. 810. Matth. XXVII, 51. sqq. Thom. Adam. in *Geistl. Schriften* Part. II. pag. 255. Joh. XIX, 30. 1. Petr. III, 18. Rex Danicæ Fried. hat allen zur *Prob-Predigt* diesen Text auffgegeben.

Tempore *Paschali* Rom. X, 9. Spanhem. in *Dubiis Evangelicis*, P. III. p. 90. sq. Coloss. III, 1. Joh. Schmidii *Fest-Predigt.* P. I. pag. 470. Apoc. V, 45. Schmidii *Fest-Predigt.* P. II. p. 751. 2. Tim. II, 8.

Tempore *Ascens.* Ebr. VIII, 1. 2.

Tempore *Pentecost.* Psal. LXXVII, 3. Hoë in *Zu- bel-Predigten* p. 106. Esa. LII, 7. Schmid. Coll. Bibl. P. I. p. 358. Psal. XXXVI, 8. 9. Carpzov. *Leichen-Pred.* P. III, p. 92. Psal. CXVIII, 27. Thom. Adam. Part. I. p. 139. Rom. VIII, 15. 16. Scriver. P. II. des *Seelen-Schatzes* p. 139. Tem-

Tempore *Festi Michaël*. Ebr. XII, 22, 23, 24. Thom.
Adam. Part. I. p. 874.

Textus *pœnitentiales* 2. Sam. XII, 13. Dycke in der
Buß-Betrachtung pag. 250. Henr. Müllers
Buß-Andachten p. 59. Job. XLII, 6. Thom.
Adam. Part. II. pag. 520. Ezech. XVIII, 31. sq.
Scriver. in **Seelen-Schak** P. II, p. 520. Apoc.
III, 20. Drexel, in *Heliotropio*. lib. II. Cap. V.

Textus *varii* qui semper usurpari possunt Gen. XXXIX.
9. Scriver. P. III. p. 1676. Psal. IV, 9. Carpz.
in **Leichen-Predigten** Part II, p. 537. Psalm.
XIII, 2, 3. Scriver. Part. IV, pag. 136. Plak.
XXXV, 2. **Sprich du zu meiner Seelen** 2.
Thom. Adam. P. II, pag. 472. Psalm. XXXVI,
8. 9. 10. Hülsemann. in **Leichen-Predigten**
p. 443. Pl. LXXXIV. II. 13. Carpzov. **Leichpr.**
pag. 92. Part. III. Job. XVII, 1. Novarinus in
Electis Sacris Lib. II. Exercit. XXX. num. 359.
Esa. XXVI, 20. Glass. in der **Spruch-Bostille**
P. IV. pag. 157. Jerem. XXXI, 3. Arnds **Chris-**
stenthumb pag. 206. Proverb. III, 16. Thom.
Adam. Part. II. p. 415. & 432. Malach. III, 16.
Carpz. **Leichpr.** P. III. pag. 700. Luc. X, 20.
Carpzov. P. I. p. 1304. Joh. XVI, 33. Lütkem.
im **Vorschmack Göttlicher Güte** Part. II.
Consideratione XIII. Rom. V, 12. Carpzov.
Part. I. p. 1303. Rom. VIII, 1. Scriver. P. I.
p. 608. Eph. I, 3. 4. 5. Scriver. Part. III, pag.
1101. Eph. I, 17. 18. 19. Thom. Adam. Part. II.
p. 84. Scriver. P. III. pag. 9. Coloff. III, 12. 13.
Scriver.

Scrifer. P. III. p. 612. 1. Tim. VI, 6. 7. 8. Scri-
ver. Part. III. pag. 1712. Joh. V, 14. Scrifer.
P. III. p. 1463. Psal. XLVIII, 63. 2. Tim. II, 19.

§. III. Secundum Progymnasma est *Analy-
sis textus*, eaqve duplex, nimirum simplex & opero-
fa; *Analysis simplex*, quæ ut plurimum negligitur,
utilissima tamen & facillima est, consistit in investiga-
tione fundamentorum concionis ex textu. Cum
enim *tria* potissimum sint boni concionatoris officia,
nempe *docere, movere, & delectare*, *tria* etiam fun-
damenta concionis erunt, nempe *fundamentum do-
cendi, movendi & delectandi*. *Fundamentum do-
cendi* est articulus quidam Theologiæ Theticæ vel mo-
ralis, sive aliquid credendum aut agendum (doctrinali-
ter spectatum) *Fundamentum movendi* est affectus ali-
quis facer, sunt autem *affectus sacri* sequentes:

1) <i>Attentio.</i>	10) <i>Amor.</i>
2) <i>Devotio.</i>	11) <i>Odium.</i>
3) <i>Admiratio.</i>	12) <i>Confidentia.</i>
4) <i>Complacentia.</i>	13) <i>Studium.</i>
5) <i>Displicentia.</i>	14) <i>Pudor.</i>
6) <i>Lætitia.</i>	15) <i>Ira.</i>
7) <i>Tristitia.</i>	16) <i>Commiseratio.</i>
8) <i>Spes.</i>	17) <i>Desiderium.</i>
9) <i>Metus.</i>	

Fundamentum delectandi est materia thematis elegan-
tioris v. g. phrasis emphatica, adagium, allusio,
ritus, allegoria, conceptus inexpectatus.

Ad *inveniendum fundamentum docendi* sequentes
regulæ observentur,

- 1) In numerato habeantur Loci Theologiæ Theticæ & Moralis, & crebro exercitio tentetur ad quemnam eorum dictum aliquod referri possit.
- 2) Si nullus articulus Theologiæ Theticæ vel moralis in textu contineri videatur, quærendus est vel per ascensionem à particularibus ad universalia v. g. Gen. XXIV, 50. agitur de matrimonio & providentia Divina circa illud vel per oppositionem referendo ad doctrinam contrariam v. g. Gen. XL, 23. pertinet ad Locum Theologiæ moralis de gratitudine, vel per connexionem referendo ad materiam cognatam vel homogineam v. g. Gen. XXXII, 26. reduci potest ad Locum de fide ejusque robore; vel ad doctrinam de tentationibus.

Ad inveniendum fundamentum movendi sequentiæ observatu digna sunt:

- 1) Si nullus affectus explicite in textu continetur, latet tamen in illo semper affectus attentionis, devotionis, complacentiæ, vel displacentiæ.
- 2) Affectus sæpe cognoscitur ex actione ejus, qui loquitur, vel qui principalis persona in textu est.

Ad inveniendum fundamentum delectandi sequentiæ manuducunt:

- 1) Conferatur textus originalis, cujus vocabula & phrasæ emphaticæ ordinariò illud suppeditant.
- 2) Respiciatur ad allegorias, argutias, & imagines in textu occurrentes.
- 3) Si nihil horum in textu inveniri possit, conferatur locus parallelus.

§. IV.

§. IV. Sequitur *Analysis operosa*, quando textus juxta regulas analyticas in suo proprio resolvitur. Constat ea ex *preparatione* & *operatione* ipsa; in *preparatione* investigatur:

- 1) *Genus* & *Species* textus.
- 2) *Persona* loquens.
- 3) *Objectum personale*, seu *persona*, ad quam textus dirigitur.
- 4) *Subjectum principale* textus.
- 5) *Prædicatum principale* textus.
- 6) *Objectum reale*.
- 7) *Scopus* textus.
- 8) *Occasio* textus seu *causa occasionalis*.

Genus est ratio seu *indoles* textus ad opus ministerii relata.

Quinque igitur sunt genera:

- 1) *Didascalicum*, cujus species sunt: *Narratio* historica, *doctrina*, *affirmatio*, *asseveratio*, *testificatio*, *demonstratio*, *probatio*, *descriptio* & *vaticinium*, *colloquium* (*credenda* & *cognoscenda* respiciens.)
- 2) *Elencticum*, cujus species sunt: *Disputatio* cum *Adversario*, *Refutatio*, *Negatio*, *Accusatio*, vel *exprobratio erroris*, *damnatio*, vel *maledictio* erroris.
- 3) *Pædæpticum*, cujus species sunt: *mandatum* seu *præceptum*, *adhortatio* vel *suasio*, *laudatio* vel *commendatio virtutis*, *promissio præmii*, *narratio exempli imitandi*, *narratio exempli fugiendi*, *Invitatio*.

4) *Epe-*

- 4) *Epanorthoticum*, cujus species sunt: Prohibitio, Exprobratio seu correctio, maledictio, vel imprecatio facti, pœnæ annunciatio, tandem vitii vituperatio.
- 5) *Consolatorium*, cujus species sunt: Solatii annunciatio, Sympathios seu condolentiæ testificatio, erectio animi depressi (Ermunterung) gratulatio de auxilio divino & felicitate futura.
- Superfunt *Analogica* quædam *Genera* nempe
- 1) *Preces & vota*, quæ interdum ad Didascalicum plerumq; ad Pædevt. & Consolatorium pertinent.
 - 2) *Promissio*, quæ interdum ad didascalicum, interdum ad Pædevticum interdum ad paracleticum spectat.
 - 3) *Salutationes*,
 - 4) *Benedictiones*.

Ad *inveniendum genus* notentur regulæ sqq.

- 1) Evangelia pleraqve sunt in genere didascalico; Epistolæ in Genere pædevtico.
- 2) Unus textus sæpe ad plura genera referri potest; ad præcipuum autem inter ea referri debet, de quo judicatur ex contextu. Hoc intelligendum est de textibus prolixioribus & compositis.
- 3) Omnia exempla Pietatis pertinent ad Pædiam; exempla autem vitiorum ad Epanorthosin.
- 4) Genus didascalicum & elenchticum, ut & didascalicum paracleticum possunt interdum permutari, aut saltem eorum permutatio non adeo periculosa est.
- 5) Non omnes imperativi genus Pædevticum indicant, præsertim prophetici. Per-

Persona loquens in textu facile dignoscitur præsertim ex antecedentibus v. g. ex titulis Capitum, ex titulis Psalmorum.

Objectum personale, seu persona, ad quam textus dirigitur, interdum est speciale, quod exprimitur vel in titulo libri v. g. ad Cor. vel in antecedentibus, aut textu ipso Joh. XI, ubi Christus discipulos alloquitur. In precationibus objectum personale est Deus. Quod si nullam objectum speciale commemoretur, usurpandum generale, nempe omnes homines Christiani. Subjectum principale textus est illud, quod in omnibus, aut saltem in plerisque & præcipuis textus enunciationibus loco subjecti ponitur v. g. in toto Psal. CXIX. verbum Dei.

Prædicatum principale est illud, quod de subjecto principali præcipue in textu enunciatur v. g. in Psal. CXIX. amor verbi divini Thren. III, 22. *Die Güte Gottes verlässet die Menschen nicht.*

Objectum reale est conceptus ex subjecto & prædicato principali compositus, vel ab aliis Thema textus; estque vel doctrina aliqua fidei, vel officium hominis Christiani, vel beneficium à Deo expectandum, vel pœna metuenda &c.

Scopus textus appellatur illud, quod personam in textu loquens præcipue intendit v. g. Thren. III, 22. 23. Scopus est æstimum divinæ benignitatis. Ut scopus à genere facilius distingvatur, notandum est genus semper esse actionem personæ in textu loquentis; scopum vero rem, vel actionem personæ, ad quam textus dirigitur.

Occasione

Occasio Textus colligitur ex circumstantiis personarum, locorum & temporum, maximèque observanda est in Genere paracletico, nec non in Elenctico.

Operatio ipsa analyseos operose sequens est: post analysin Grammaticam vocabulorum difficiliorum, nec non rhetoricam troporum & schematum tres præsertim actus huc pertinet:

- 1) *Investigatio enunciationum*, è quibus textus constat.
- 2) Earundem *ordinata dispositio*.
- 3) *Reductio ad unam enunciationem*.

Investigatio Enunciationum fit juxta sequentes regulas:

- 1) In qualibet periodo simplici, vel in qualibet parte periodi compositæ quærat^r *subjectum & prædicatum*.
- 2) Rejiciantur *termini Syncategorematici*, retentis saltem *categorematicis*.
- 3) Propositiones *non enunciativæ* reducantur ad *enunciativas* v. g. 2. Sam. XII, 17. David ist der Mann des Todes.
- 4) *Enunciationes compositæ* resolvantur in *simplices*.
- 5) *Modificationes* textus compositi rejiciantur, vel separatim duæ difficultates occurrunt.
 - 1) Quod enunciationes *difficiliores* reduci debeant ad *simplices & faciliores*.
 - 2) Quomodo *modificationes* separandæ sint? De priori notentur sequentia:
 - a) *Quæstiones, preces, allocutiones, mandata, exclamationes & dubia* reducantur duplici modo (1) *implicite*, ut *subjectum* sit *persona*

persona quærens, orans, mandans, exclamans
 vel dubitans; prædicatum vero sit actio cum
 objecto quæstionis, mandati, precum, dubii
 (2) *explicitè* sequentem in modum: quæ-
 stiones affirmativæ resolvuntur in enunciatio-
 nes negativæ & vice versa; vel rectius ex
 quæstione & responsione una enunciatio for-
 matur, quæstione pro modificatione habita.
Præcations resolvuntur ita, ut subjectum sit
 persona, quæ adoratur vel rogatur; prædi-
 catum vero id, quod petitur cum addita voce
 soll Psal. CXXX, 1. Gott soll David erhö-
 ren. *Allocutiones & mandata* eodem modo
 resolvuntur v. g. Bessere dich Jerusalem;
 Jerusalem soll sich bessern. In exclama-
 tionibus ex ultimis fiunt prima, sic habebis
 subjectum & prædicatum v. g. Rom. XI, 33.
 Die Weisheit Gottes ist unbegreiflich.
Dubia sic resolvuntur, ut res de qua dubitatur
 sit subjectum, actus dubitandi cum ratione
 vel modo dubitandi sit prædicatum v. g.
 Eccles. III. Wer weiß ob des Viehes Seele
 niederwärts fährt.

- β) *Enunciationes conditionatæ* sic reducuntur,
 ut ex antecedenti seu conditione fiat subje-
 ctum, ex consequenti prædicatum Rom. X.
 Wenn ihr stille wäret / würde euch gehol-
 fen. Subjectum semper in conditionatis his
 enunciationibus formatur per particulas:
 Wer oder welcher.

Disjun-

Disjunctivæ ita reducuntur, ut unum saltem membrum retineatur, addita particula exclusiva v. g. *allein/* vel per formulam: *opponitur, repugnat &c.*

Modificationes dicuntur ea, quæ subjecto & prædicato adduntur explicationis, illustrationis, confirmationis gratia, & quidem in una atqve eadem periodo. Species earum sunt sequentes:

- 1) *Explicatio*, quæ plerumque indicatur per particulas *welcher/ nemblich*. Huc etiam pertinent allegationes dictorum Psal. *Mein Herz hält dir für ꝛ.* Matth. XX, 4. 5.
- 2) *Restrictio*, quæ indicatur per particulas: *so fern/ wenn/ so/ ob*.
- 3) *Exaggeratio*, quæ plerumque fit per *μερισμὸν* seu enumerationem partium Rom. VIII, 38. 19.
- 4) *Ratio*, quæ indicatur per particulas: *sintemahl/ nachdem/ dieweil ꝛ.* Rom. XIII, 11.
- 5) *Illustratio* per simile aut contrarium. Cant. VIII, 6. *setze mich/ wie ein ꝛ.*
- 6) *Consecrarium*, quod plerumque indicatur per particulas: *Derohalben/ darumb/ also/ daß.* Psal. XXXII, 4. *Deine Hand war Tag und Nacht schwer auff mir ꝛ. Gottes Hand drücket David.*

Secundus actus analyseos operosæ est *dispositio enunciationum inventarum* secundum ordinem analyticum, ubi initio textus dividendi sunt in *narrationes*, in quibus sine ordine argumentativo vel philosophico enunciationes collocantur, & *discursus*, in quibus ordine argumentoso disponuntur, ut una

ex

ex alia fluat, vel relationem ad aliam habeat. Prioris generis textus sunt historici, v. g. Evangelia pleraque, nec non Proverbia Salomonis.

In historicis textibus consultissimum est, enunciationes disponere juxta antecedentia, concomitantia, & consequentia v. g. Dom. I. Adventus:

1) Antecedentia.

a) Christus mittit discipulos v. 1. 2. 3.

b) discipuli asinos afferunt. v. 6.

c) discipuli vestes substernunt. v. 7.

2) Concomitantia.

a) Jesus introit secundum vaticinium Zachariae XI, 4. 5.

β) populus illum cum honore excipit. v. 8.

3) Consequentia: Populus Jesum advenientem laudat v. g. in reliquis textibus narrativis v. g. Proverbiis Salomonis eo ordine collocantur enunciationes, quo in textu occurrunt, licet tamen, ex ingenio ordinem aliquem conficere, modo non sit ἰδίας ἐπιλύσεως.

Posterioris generis textus seu discursus sunt Epistolae, Psalmi &c. qui ita disponuntur, ut primo loco ponantur enunciationes principales, quas appellamus *theses*. Hinc illae enunciationes, quae continent contrarium Theseos, & vocantur *Antitheses*; postea illae, in quibus Thesis explicatur, probatur, vel illustratur, quae appellantur *ἐκθεσεὶς explicantes, probantes, illustrantes*. Porro enunciationes speciales, quae tanquam exempla sub thesi continentur, & vocantur *hypotheses*. Tandem illae, quae ex thesi fluunt

B

& dedu-

& deducuntur, vocantur *Apothefes* v. g. Epist. D. XIV. post Trinitatis Gal. V, 16.

Thesis : Die Galatische Christen sollen geistlich wandeln. v. 16.

Antithesis : Christen sollen nicht Werke des Fleisches thun. v. 16.

Ex Deo probans 1) den das Fleisch gelüstet ic. v. 17.

2) die solches thun werden nicht selig. v. 21.

Hypothesis 1) Christen sollen Ehebruch meiden. v. 19. 20. 21.

2) Christen sollen Liebe/Gedult ic. ausüben. v. 22.

Apothesis 1) welche geistlich leben / sind nicht unter dem Gesetz. v. 18. 23.

2) welche geistlich wandeln/ die creuzigen ihr Fleisch. v. 24.

Tertius actus analyseos est *Reductio ad unam enunciationem*, circa quam sequentes regulæ observentur :

1) *Enunciationes speciales ad unam generalem* reducantur e. g. Eph. VI, 13. 14. 15. Die Epheser sollen sich zum geistlichen Streit rüsten.

2) Si ad unam enunciationem perveniri nullo modo possit, *Thesis principalis* & scopo maxime conveniens, vel quæ saltem de subjecto principali agit, loco reliquarum ponatur.

3) In textibus *historicis* enunciatio, quæ inter concomitantes *eminet*, loco reliquarum omnium in analyse ponitur v. g. Ex Evang. Dom. I. Adventus : Christus ziehet zu Jerusalem ein.

4) In

- 4) In textibus *discursivis* relictis antithesibus, ecthesibus, hypothesibus & Apothesibus *sola thesis* retineatur e. g. Dom. XIV. post Trinit. Christen sollen geistlich wandeln.
- 5) *Quod si duæ theses principales in textu obveniant, opera detur, ut ex illis una fiat, vel per particulam Als/ vel per epitheton* e. g. ex Psal. CXIX, 92. 93. Das Wort Gottes/ als Davids bester Trost/ soll nicht vergessen werden; vel das Trostreiche Wort Gottes will David nicht vergessen.

Exemplum I. analyseos

Psal. XXXVI, 8. 9. 10.

Analysis simplex.

Fundamentum *docendi* est Articulus Theologiæ theticæ, de providentia Dei, quatenus gratiosa est.

Fundamentum *movendi*: admiratio, gaudium.

Fundamentum *delectandi*: Schatten/ Flügel/ truncken werden/ Strohm/ Quelle/ Licht.

Analysis operosa.

Præparatio: *Genus* est Didal. *Species* descriptio, autor & persona loquens David. *Objectum personale*: homines divina beneficia sentientes. *Subjectum principale*: Die Güte Gottes. *Prædicatum principale*: ist überflüssig groß. *Objectum reale*: magnitudo abundantissima divinæ gratiæ. *Scopus*: ad gratam agnitionem divinæ benignitatis perducere; *Occasio* est à contrario, ab hominum malitia.

Operatio ipsa.

1) *Investigatio Enunciationum.*

- (1) Die Güte Gottes ist groß. v. 8.
 (2) Die Menschen / so Gottes Güte genießen/
 werden truncken / oder überflüssig erfüllet.
 v. 9.
 (3) Gott träncket sie mit Wollust. v. 9.
 (4) Gott hat die lebendige Quelle. v. 10.
 (5) Die Menschen / so Gottes Güte genießen/
 sehen sein Licht. v. 10.

2) *Dispositio Enunciationum.*

Thesis est enuntiatio prima : Die Güte Gottes
 ist groß.

Ex Teris explicans No. 3.

- - probans No. 4. & 5.

Apothesis - - No. 3.

3) *Reductio ad unam propositionem.*

Thesis principalis : Gottes Güte ist überflüssig
 groß ; oder / Gottes theure Güte überschüt-
 tet die Menschen mit Gutem / defendendo v. 8.
 bona largiendo. v. 9. illuminando. v. 10.

Exemplum II. *Textus Historici.*

Evang. Dom. Invocavit,

Matth. IV, 1. sq.

Analysis simplex.

Fundamentum *docendi*: Doctrina de Tentatione.

Fundamentum *movendi*: admiratio vel studium.

Fundamentum *delectandi*: die Wüste/Kämpffe.

Analys-

Analysis operosa.

Præparatio Genus Didasc. *Species* narratio; *Persona loq.* Matthæus Evangelista; *Objectum personale*: omnes Christiani præsertim tentati; *Subiectum principale*, Christus; *Prædicatum principale*, vincit in tentatione; *Objectum reale*: Christi victoria in tentatione; *Scopus*, erectio tentatorum; *Occasio* est narratio præcedens de Christi glorificatione in baptismo.

Operatio ipsa.

1) *Investigatio Enunciationum.*

- 1) Iesus wird in die Wüsten geführt. v. 1.
- 2) Iesus hungert. v. 2.
- 3) Der Teuffel versucht ihn mit Brodt machē. v. 3.
- 4) Iesus antwortet woll. v. 4.
- 5) Der Teuffel führt Iesum auff die Zinne des Tempels. v. 5.
- 6) Der Teuffel versucht ihn mit herunter springen. v. 6.
- 7) Iesus antwortet ex dicto. v. 7.
- 8) Der Teuffel zeigt Iesu auff einem Berge ꝛc. v. 8.
- 9) Der Teuffel fodert die Anbethung. v. 11.
- 10) Iesus verjagt den Teuffel. v. 11.
- 11) Der Teuffel weicht. v. 11.
- 12) Die Engel dienen Iesu. v. 12.

2) *Dispositio enunciationum.*

- a) antecedentia No. 1. 2.
- β) concomitantia No. 3 - 10.
- γ) consequentia No. 11. 12.

B 3

3) *Redu-*

3) *Reductio ad unum.*

Jesus tentatus vincit, vel Jesus in tentatione vincit.
 Germ. der in der Versuchung überwindende
 Jesus.

- §. V. Tertium progymnasma est *inventio Thematicis*,
 ubi 1) agendum de natura & variis speciebus thematicis.
 2) de inventione thematicis.
 3) de ejus variatione & exornatione.

I. De *natura Thematicis* hæc notanda sunt : Thema
 est Objectum reale textus & concionis ; Alii appel-
 lant argumentum textus, quod veteres in homiliis
 implicite tractarunt ; primus vero ex nostris *Agid.*
Hunnius explicite in homileticum studium intulit.

Requisita primaria thematicis :

- 1) ne sit nimis amplum & generale.
- 2) ne sit nimis prolixum, & vix ultra 8. voca-
 bula extendatur.
- 3) ne sit ridiculum, vel affectatum.
- 4) ne sit obscurum & nimis difficile.
- 5) ut sit proprium textui.

Analyt. *Thema* etiam textuale vocari solet, quia
 est summa ipsius textus, seu doctrina, quæ textui
 inest primò & adæquate. *Thema* vero *syntheti-*
cum vocatur dogmaticum, & est doctrina aliqua
 sacra, quæ actu in textu non continetur, ex eo
 tamen deduci (illustrando vel probando) potest.

Species thematicis sunt sequentes, dividitur

- 1) in *analyticum* & *syntheticum* ; *analyticum*
thema est, quod ex analysi textus fluit, estque vel
rigorosum, quod ex analysi operosa oritur, &
 cum

cum objecto reali textus sive cum enunciatione principali prorsus convenit; vel *latius sic dictum*, quod ex analysi simplici formatur. *Syntheticum thema* sine prævia analysi formatur, estque *partiale*, quando aliquam textus partem solum continet; vel *porismaticum*, quando porisma vel consectarium ex textu petitum continet v. g. Evang. Dom. Invocavit, Thema analyticum est: **Der siegende Kämpffer JESUS**. Thema partiale, angeli Christo servientes. Thema porismaticum: animosa resistantia Christianorum.

- 2) in *simplex*, quod ex unico conceptu principali constat v. g. **der siegende JESUS/der überwundene Satan**; & *compositum*, quod ex pluribus conceptibus explicite constat, estque vel *aphoristicum* sc. aphorismus quidam v. g. **Christus behält den Sieg**; vel *Zeteticum* scil. quæstio ex textu formata v. g. **Wie man den Teuffel am besten überwinden könne**; vel *copulativum*, quomodo duo velut themata per particulam copulativam connectuntur v. g. **Der ver suchte und überwindende JESUS**; vel *disjunctivum*, quomodo duo velut themata per particulam disjunctivam connectuntur v. g. **Siege mit JESU / oder unterliege mit dem Satan**; vel *comparativum*, quomodo comparatio in themate includitur v. g. **Die Versuchung JESU unter dem Bilde eines Duells**.

3) in *naturale* seu nudum & *artificiale* seu ornatum. Ita dividitur thema ratione formæ externæ seu modi

effferendi. Thema *naturale* est, quod verbis propriis vel figuratis innatis h. e. ipsi textui insitis effferitur. Thema *artificiosum* est, quod verbis tropicis aut figuratis concinne illatis effferitur.

II. *Inventio thematis*, præmissa doctrinâ de analysi, facilis est. Nam thema *analyticum late dictum* suppeditat fundamentum docendi, movendi, vel delectandi. Thema *analyticum stricte dictum* sequentibus modis formari potest:

- 1) Si genus vel species, persona loquens & subjectum principale jungantur v. g. ex Psal. XXXVI, 8. - 10. Die Lehre Davids / oder der Unterricht von der Güte Gottes.
- 2) Si genus vel species cum persona loquente & prædicato principali componantur: Davids Unterricht von den herrlichsten und größten Dingen.
- 3) Si genus vel species cum objecto personali & subjecto principali jungantur v. g. Die von der Güte Gottes unterrichtete Israeliter.
- 4) Si objectum personale jungatur cum subjecto principali: Die Güte Gottes über Israel.
- 5) Si scopus cum subjecto vel prædicato principali uniat: Die dankbare Erkenntniß der Güte Gottes.

Thema *analyticum strictissime dictum* tribus modis formari potest.

- 1) Ex genere seu specie, & objecto reali; quæ est methodus Lipsiensium v. g. Der Unterricht von der grossen Güte Gottes.
- 2) Ea

2) Ex scopo & objecto reali ; quæ est methodus Jenensium v. g. Die zur dankbahren Erkenntniß leitende grosse Güte Gottes.

3) Ex subjecto & prædicato principali , seu ex solo objecto reali : Die Vortrefflichkeit der Göttlichen Güte/ oder die grosse Güte Gottes.

Thema syntheticum facile invenitur , si vel ex toto textu vel ex parte ejus Consectarium aliquod deducamus.

III. *Thema variari potest tribus modis :*

1) *variata denominatione* , wenn das Hauptwort / das in casu recto stehet / genommen wird entweder *a*) vom genere oder specie, oder *β*) von der Person a loquente, oder *γ*) vom objecto personali, oder *δ*) vom objecto, oder *ε*) vom prædicato principali.

2) *Mutato themate naturali in artificiale* ; ubi notandi sunt fontes thematum artificialium sequentes :

a) *Phrasologia biblica* seu formulæ elegantiores in sacris literis occurrentes v. g. Die ausgestreckte Gnaden-Hand Gottes ex phrasi biblica : Seine Hand ist noch ausgestreckt. Das über Israhel leuchtende Antlitz Gottes ex Phrasi sec. Psal. LXXXIV , 12. vel : Gott/ als Sonne und Schild Israhelis.

β) *Allegoria* seu similia à rebus physicis, mathematicis, civilibus, Politicis, & artificialibus, militaribusque desumpta, v. g. ex eodem

dem textu : Die vortreffliche Heilbrünne
der Göttlichen Güte / Metallifodina Di-
vinæ gratiæ. Ex politicis : GOTT als der
beste Regent ; oder das glückselige Regi-
ment der Güte Gottes. Ex artefactis :
Amphitheatrum divinæ gratiæ der Schau-
Platz Göttlicher Güte.

Hic Baumanni Promptuarium allegoriarum commen-
datur, ut & Masenii Speculum imaginum.

2) *Allusio ad ritus V. & N. T.*, vel etiam ad
alios antiquitates, interdum etiam ad paga-
nas, modo sobriè fiat, e. g. Israels geistl.

Laub-Hütten Fest / ubi

1) Ihre angenehme Hütte /

2) Ihre herrliche Convivia.

3) Ihr fröhliches Schöpfen / seu cornu
copiæ gratiæ divinæ.

3) *Antonomasia* seu allusio ad historiam bi-
blicam, vel etiam profanam, quæ notissima
sit v. g. Das irrdische Paradies. Das
geistliche gelobte Land. David als der
andere Cicero.

4) *Conceptus inexpectatus* seu argutiæ v. g.
Die vergötterten Menschen ; Der Himmel
auff Erden. In hoc genere excellunt Angli.

5) *Emblema* seu imago cum Lemmate, quod
si vel unum horum vel alterutrum ex Scriptura
Sacra petitum sit, appellatur imago biblica.

6) *Dialogus* seu Colloquium inter diversas per-
sonas institutum e. g. Anima alloquatur Deum,
DEus respondeat.

7) *Cir-*

1) *Circumstantia temporis & Loci*. Interdum etiam per nummos seu monetas Thema exornari potest.

2) *Canticum sacrum*, ex cujus verbis thema & partitio conficiatur.

EXEMPLUM GENERALE

ex Ps. XXXVI, §. 9. 10.

- 1) à Phraseologia: der Göttl. Liebes-Ruß ex Cant. I, 2.
- 2) Ab allegoria: das unerschöpfliche Meer der Göttl. Güte / zu welchem gehöret
 - a) Mare pacificum des Göttlichen Schutzes.
 - β) Mare Eristhream der Göttlichen Wollust.
 - γ) Mare Eoum der Göttl. Erleuchtung/ vel;
 - 1) Die Friedens-See. 2) Die Wollust-See. 3) Die See der Morgenröthe.
- 3) Ab allusione: *Αγάπη* divina oder das Göttlichen Liebes-Mahl à ritu Agaparum.
- 4) Ab Antonomasia: Mephiboseth an der Tasse des himmlischen Davids/ ubi considerandi veniunt.
 - a) Der himmlische David.
 - β) Der geistliche Mephiboseth. 2. Sam. IX, 7.
- 5) à Conceptu inexpectato: Jerusalems Glück: alles voll auff / ubi.
 - a) Der Genuß des Göttlichen Schutzes.
 - β) Der Genuß Göttlicher Güte.
- 6) Ab Emblemate: Der Berg Gottes in drey geistlichen Bildern /
 - a) Wie er einen Schatten von sich wirfft; cum inscriptione: sub umbra tuti, am Ber-

ge

ge ruhet sichs wohl / wo kühle Schatten
seyn.

β) Wie er unterschiedliche schöne Quellen
heget / cum inscriptione : fecundus ubiqve,
oder die Lebens-Quellen sind hier unverfä-
schet und rein.

γ) Wie er von der Sonnen überstrahlet
wird / cum inscriptione : lumen ubiqve,
oder nichts bleibt unerleuchtet bey solchem
Gnaden-Schein.

7) à Dialogo : Die mit Gott redende Menschen / da

α) Gott ihnen zurufft ; Kommt her zu mir
alle ic.

β) Die Menschen / die zu ihm schreyen und
seuffzen : Fülle uns frühe mit deiner Güte.

γ) Da Gott ihnen antwortet : Esset mei-
ne Lieben / und trincket meine Freunde /
und werdet truncken.

8) à Cantico : Das Danck- Lied der Frommen ;
sie singen :

α) Nun dancket alle Gott ex v. 8.

β) Der ewig reiche Gott ic. v. 9.

γ) Lob / Ehr und Preis sey Gott ic. v. 10.

9) à circumstantia temporis v. g. Si quis tempore men-
sis Maji concionari deberet : Der liebliche May
der Göttlichen Güte.

10) à monetis : Exord. Zeiget mir die Zinse-Münze ;
Wes ist das Bild und die Überschrift ? Auf
einer Seite präsentiret sich

α) Secu-

- a) Securitas mit der Überschrift : Securitas
augusta.
- β) Auff der andern Seiten : Ubertas cum
cornu copiae, mit der Überschrift : Uber-
tas publica.

ALIUD EXEMPLUM.

Thren. III, 22. sq.

- 1) à phrasologia biblica: Das fröhliche Beegnen
der Güte und Treue / ubi
a) Die immerwährende Güte
β) Die grosse Treue.
- 2) ab allegoria: Die Morgenröthe der Göttlichen
Gnade / wie sie
a) täglich von neuen aufgehet /
β) über den ganzen Himmel sich ausbreitet.
- 3) Ab allusione ad ritum: Das immer brennende
Feuer der Göttlichen Erbarmung / welches
a) niemahls verlöschet /
β) immer heller brennet.
- 4) Ab antonomasia: Die Ruthe Aaronis in der
Hand unsers gütigen Gottes / wie sie
a) nicht verdorret.
β) herrlich blühet.
- 5) à Conceptu in expectato e. g. Altes und Neues /
ubi a) Die neue Güte.
β) Die alte Treue Gottes.
- 6) Ab Emblemate v. g. Die Sonne in einem drey-
fachen Bilde.
a) Wie

- a) Wie sie untergehet / mit der Überschrift :
Sie hat noch kein Ende.
- β) Wie sie auffgehet / mit der Überschrift :
Alle Morgen neu.
- γ) Wie sie am hellen Mittage leuchtet / mit
der Überschrift : Sie ist groß.
- 7) à Dialogo v. g. Gottes Unterredung mit den
Menschen / da ihn
- a) Gott anredet : Ich will dich nicht ver-
lassen noch versäumen.
- β) Der Mensch antwortet : Wie ist die
Barmherzigkeit des HErrn so groß.
- 8) à Cantione: Zions Lobgesang/
- a) Der erste Chor : Die Gottes Gnade
alleine / steht fest ic.
- β) Der ander Chor : Er herrschet im Him-
melreich.

S. VI. Sequitur quartum progymnasma, in-
ventio partitionis, ubi ad duo respiciendum est.

- 1) Ad inventionem partium.
 - 2) Ad earundem variationem & exornationem.
Circa inventionem partium sequentes regulæ
notentur,
- I. Si textus unica enunciatione constet, partes
erunt subjectum & prædicatum.
 - II. Si ex pluribus enunciationibus idem subje-
ctum habentibus constat, tum prædicata pri-
maria dant partes.
 - III. Si constat ex pluribus enunciationibus, quæ
diver-

diversa subjecta & predicata habent, partes erunt theses textus primariae, per analysin operosam inventae.

IV. Si textus *Historicus* sit, partes sunt Antecedentia, Concomitantia & Consequentia,

V. Si textus *Pædæuticus* sit, partitio peti potest vel ex tabula 1. & 2. legis, vel ex tribus statibus hierarchicis, vel ex officiis erga DEum, nos ipsos, & proximum.

VI. Si partes *difficiliter inveniri possint*, applicetur ad thema quaestio vulgaris: quis? quid? ubi? quibus auxiliis? cur? quomodo? quantum? Vel an? quis? quid? cur? quantum? quale? ex quo? quando? ubi, quocum?

Circa accuratorem notetur 1) quod omnes partes contineri themate debeant, si non explicite, tamen virtualiter, & per bonam consequentiam. 2) Ut pars una non includat alteram. 3) Ut partes thema exhauriant.

Circa variationem partitionis notentur sequentes regulae:

I. Si thema *artificiale* est, partes etiam artificiales sint.

II. *Partitio variari potest* 1) per adjectiva vel participia, 2) per adverbium qualitatis, 3) per gerundia.

§. VII. Sequitur *inventio argumentorum homileticorum*, quintum progymnasma. Ita enim appellatur quicquid orator facer ad explicandum, probandum, movendum vel illustrandum textum afferre potest.

potest. Sunt vero alia *innata*, quæ in textu latent, & inde eruenda sunt; alia vero *illata*, quæ ex arbitrio concionatoris aliunde petuntur, & textui applicantur. Utraque dividuntur

- 1) In *explicantia*, quibus sensus textus indicatur, & significantius proponitur.
- 2) *Docentia seu probantia*, quibus auditor informatur & veritates incalcandæ probantur.
- 3) *Moventia*, quibus auditor excitatur &
- 4) *Illustrantia*, vel juxta alios amplificantia seu *delectantia*, quibus concio exornatur.

I) Argumenta *explicantia innata* sunt:

- a) Antecedentia & consequentia, eorundemque connexio cum textu seu contextus.
- β) Vocabula & phrasæ textu originali extantes, earundemque emphases.
- γ) Loca parallela.
- δ) Dubia exegetica è textu enata. *Illata* vero

sunt 1) Variæ interpretum sententiæ, seu collatio versionum & Commentariorum.
2) Applicatio regularum hermenevticarū.

II) Argumenta *docentia innata* sunt Articuli Theologiæ Theticæ vel moralis, in textu latentes, una cum rationibus probantibus, in textu occurrentibus, ubi circa quemlibet locum considerari possunt causæ, proprietates, effectus, signa & distinctiones. *Illata* vero sunt dicta scripturæ probantia & aliæ rationes Theologicæ, ab analogia fidei, testimonio librorum symbolicorum, patrum, Theologico-rum, interdum etiam rationes philosophicæ.

III)

III) Argumenta *moventia innata* sunt affectus in textu latentes, & affectuosæ expressiones. *Illata* sunt historiae tragicæ, conceptus inexpectati, exaggerationes.

IV) Argumenta *delectantia innata* sunt.

1) Explicatio conceptuosa vel meditativa vocabulorum & phrasum singularum textus.

2) Illustratio vocabulorum & phrasum textus originalis ex antiquitate. *Illata* sunt

a) Historiæ delectantes rariores.

β) Similia.

γ) Emblemata & imagines biblicæ.

δ) Acrotismi, seu dicta biblica brevissima, ingeniose applicata.

ε) Digressiones ad alias materias.

Conf. Leigh: *Critica sacra*; quoad historias confer. Erasmi Scripta, præprimis *acerram Exoticorum*; quoad Similia conf. Mölleri *Similia*; Alstedii *Similia theologica*, Stiefflers *Gleichniß*; Schatz; quoad emblemata conf. Wilh. Hefei *emblemata sacra*.

§. IIX. *Proœmia & Exordia* certos fontes habent, ex quibus petenda sunt. Sunt vero illi vel *communes* utriusque, nempe tam *proœmio*, quod *prælectionem* textus antecedit, quam *Exordio*, quod eandem sequitur, vel sunt *propriæ alterutri istorum*. Fontes *communes* sunt.

1) *Dicta parallela*, sive sint saltem verbaliter sive realiter sive utroque modo parallela.

C

2) *Loca*

- 2) *Loca biblica* de materia textui opposita, vel contraria agentia.
- 3) *historia biblica* cum textu conveniens.
- 4) *Locus communis*, vel fundamentum docendi, in textu latens.
- 5) *Explicatio fundamenti delectantis* in textu obvii.
- 6) *Quæstio vel controversia quædam* e. g. Si textus sit ex Psal. XXXVI, 8. sq. Exordium peti potest.
 - 1) ex Ps. XXXIV, 9. Schmecket und sehet etc.
 - 2) ex Psal. LXXIX, 5.
 - 3) ab historia Josephi, fratres convivio excipientis.
 - 4) à loco theologico, de providentia.
 - 5) à fontibus miraculosis, ex historia naturali notis.
 - 6) à Quæstione : ubi paradysus fuerit? Resp. in textu nostro ostenditur.

Fontes *proprii* Introitus, seu proemii, sunt :

- 1) Omnia dicta, ad attentionem, devotionem & preces fundentes excitantia.
- 2) repetitio concionis antecedentis.
- 3) allusio ad circumstantiam temporis.
- 4) Scopus & causa impulsiva, vel Scopus textus.

Fontes *proprii* Exordii sunt :

- 1) Consideratio autoris vel libri biblici, in quo textus continetur.
- 2) Consideratio verborum textum præcedentium. Observentur etiam sequentes regulæ.
 - I. Loco proemii interdum procatio ad Deum institui potest.
 - II. Exordium nonnunquam eleganter petitur à dicto

à dicto biblico, quæstionem vel collationem continente, ita, ut thema & tractatio sistat responsonem ad istam quæstionem vel allo-
cutionem. v. g. Exordium petatur ex Matth.
VI, 31. Si Textus sit 1. Reg. XVII, 14.

III. Si thema artificiale est, Exordium ex eo fonte
petatur, unde thema petitum est.

§. IX. De *usibus*; qui sunt vel *mere applica-*
tivi, & regulis non indigent; vel *argumentativi*,
sivè *meditativi*, ubi thema inculcatur, qui porismata
appellantur. Hic igitur agendum est 1) de *porisma-*
tum inventione, 2) de eorum *exornatione*.

I.) Facto *enthymemate* vel *Syllogismo conditionali*,
triplici viâ porismata inveniuntur:

1) *per ascensum*.

a) à parte ad totum v. g. ex dicto: Sanguis
Jesu Christi mundat nos ab omnibus pec-
catis, E. meritum Christi nos salvat.

β) à particulari ad universale: E. omnes ho-
mines sanguine Christi possunt mundari.

γ) à causato ad causandum E. immensa Dei
misericordia nostram emendationem
quærit.

δ) à minori ad majus E. per sanguinem Chri-
sti etiam cœlestis gloria obtineri potest.
Huc pertinet etiam ascensio à terrenis ad
cœlestia, à membris ad caput.

2) *per descensum*, videlicet.

C 2

a) à

- α) à toto ad partem, E. sangvis Christi nos mundat à reatu, macula &c.
 β) à majori ad minus, E. mundati sangvine Christi terrena bona longe magis à Deo accipient.
 γ) ab universali ad particularia: E. sangvis Christi mundat à Peccato Originis.
 δ) à causa ad causatum: E. & fides nostra, sangvinem Christi apprehendens, mundat à peccatis, sive ab æterno exitio.
 ε) à principali ad minus principale e. gr. verbum Dei est amandum E. integritas fontium sancte habenda est. Huc etiam pertinent porismata à coelestibus ad terrena, à capite ad membra ducta v. g. Christus, caput nostrum, patiendò gloriam obtinere debuit E. & nos, qvi ejus membra sumus.
 3) Per *parallelismum* seu ab æqualibus ad æqualia, quod fit
 α) à dicto ad contrarium e. g. sangvis Christi mundat nos ab omnibus peccatis E. merita operum, indulgentia &c. non mundant à peccatis.
 β) à fine ad media E. & media, meritum Christi applicantia, sunt adhibenda.
 γ) ab exemplo bono ad imitationem, vel ab exemplo malo ad fugam, seu omissionem.
 δ) à

δ) à sensu litterali ad mysticum, nempe vel ad Christum, vel ad ecclesiam, vel ad vitam interiorem, vel ad vitam æternam.

ε) à promissione ad impletionem.

ζ) à typo ad antitypum.

Ad usus inveniendos utile etiam est respicere ad *affectus in textu latentes*. Omnes enim affectuosæ expressiones dant nova porismata. Cum vero ex quolibet textu plura porismata erui possint, ex illis unum, duo vel tria eligenda sunt, quæ loco usuum, post explicationem textus, proponantur, ubi duo observanda sunt:

- 1) Ut porismata illa electa non procul recedant à scopo textus, & fundamento docendi & movendi.
- 2) Ut ad circumstantias, & conditionem auditorum quadrent.

Classes usuum vulgo quinque recensentur, nempe usus

- 1) Didascalicus.
- 2) Elencticus.
- 3) Pædevticus,
- 4) Epanorthoticus &
- 5) Paracleticus.

Sed rectius usus dividuntur in *simplices & mixtos*. *Simplices*, qui ordinario in ecclesia nostra usurpantur, vel sunt *primarii*, nempe quinque isti supra enumerati; seu *secundarii*, nempe usus poenitentiales, sive porisma ad poenitentiam applicatum; usus medita-

tivus seu porisma ad devotam meditationem ducens; & usus comminatorius seu porisma poenam instantem indicans. *Usus mixti* appellantur, in quibus non adeo strictè ad quinque illa genera respicitur, sed talia porismata formantur quæ ad *plura simul genera* referri possunt, atque adeo mixte tractari debent, quales usus *Anglis concionatoribus* præsertim placent, quorum methodi præcipuæ, usus formandi, sequentes sunt:

- 1) ut ex textu regulas quasdam eruam.
- 2) ut quædam momenta textus specialia, & quasi cimelia, vel gemmas textus, loco usuum proponam.
- 3) ut aliquot quæstiones practicas ex textu formam.
- 4) ut meditationes speciales (*Andachten*) ex textu conficiam.
- 5) ut suspiria quædam loco usuum tractem.

EXEMPLUM *Usuum mixtorum*,
Psal. XXXVI, 8. sq.

- 1) per regulas:
 - a) Wen Gott beschützt / der ist recht beschützt.
 - b) Wen Gott segnet/der ist recht gesegnet.
- 2) per momenta specialia:
 - a) Die überschattende Flügel Gottes.
 - b) Die Obelle der Göttl. Güte.
- 3) per quæstiones:
 - a) Wo ist der sicherste Schutz?
 - b) Wo ist die angenehmste Lust?
- 4) per

4) per meditationes mysticas oder Andachten :
Erweget noch zu eurem Ruhen :

a) Gottes unschätzbare Liebe.

β) eure unermäßliche Glückseligkeit.

γ) eure unumbgängliche Schuldigkeit.

5) per suspiria :

a) Herr wie groß ist doch deine Güte und Gnade !

β) Ach gib/ daß wir derselbē würdig werden !

Exornatio usuum septem modis fieri potest :

1) *aphoristicè*, seu porismata usualia per aphorismos, seu regulas, proponuntur.

2) *Thematicè*, si ex porismatibus singulis themata usualia formentur.

3) *Zeteticè*, si porismata singula in quæstiones redigantur.

4) *Emblematicè*, si ex quolibet porismate Emblemata formentur.

5) *Biblicè*, si porisma usuale seponatur, & in ejus locum substituatur dictum biblicum emphaticum.

6) *Historicè*, quando quot sunt porismata usualia, tot historiarum memorabiles proponuntur, & sub hoc velo ipsa porismata insinuantur.

7) *Hymnicè*, si per cantiones sacros, quando porismata sub vestimento versuum quorundam ex sacris cantilenis proponuntur.

EXEMPLUM variationis.

Porismata usualia sint duo :

C 4

1) *dida-*

1) *didascalicum* : divina providentia omnes tuetur homines.

2) *Padeviticum* : Gratia Dei impense est laudanda.
Variatur.

1) aphoristicè : Gottes Vorsorge beschützet einen jeden am besten ; E. Preiset die Güte Gottes über alles.

2) Thematicè : Zwen Dinge sind / die wir nicht müssen zurück lassen / sondern aus unserm Text zu unserm Nutzen mit uns nehmen :
1) Die bedeckende Hand Gottes zu unserer Nachricht. 2) Die Gottlobende Zunge / zu unserer Nachfolge.

3) Zeticè : Prüfet euch / dilecti, und fraget eure Herzen / ob sie aus unserm Texte so viel gelernet haben / daß sie nun antworten können auff diese beyde Fragen : 1) gehet denn Gottes beschützende Vorsorge über alle Creaturen ? 2) Wie soll mans anfangen / daß man solche grosse Güte gnugsam verdancke ?

4) Emblematicè : Erhebet nochmahls eure Augen / und schauet im Himmel / da wir alle hin wollen / so werdet ihr darinnen erblicken zwen Evangelische Sinnbilder / welche den Nutzen unsers Textes in sich fassen :

a) Den Thron der Göttlichen Vorsorge / zu dessen Füßen viel hundert tausend Menschen liegen / cum inscriptione : Wie theuer ist deine Güte ?

b) Die

gethan hätte. Applicetur ad neglectam
laudem divinæ providentiæ.

- 7) Hymnicè, seu per cantiones sacras : Haben
wir unsern Text bißhero recht verstehen ler-
nen/ so lasset uns auch denselbigen nützlich
anwenden/ und zur Probe dessendem HERN
singen in unsern Herzen/ damit unser An-
dacht auch dadurch desto mehr ermuntert
werde/ lasset uns singen : 1) Von Gott wil
ich nicht lassen ꝛ. 2) Lob Ehr und Preiß
sey Gott ꝛ. ꝛ.

Possit etiam loco usuum colloqvum ex textu institui
inter Deum & animam, inter Deum & mundum, inter
animam & mundum, item potest institui Examen con-
scientiæ, Gewissens-Prüfung.

SECTIO II.

CONTINENS PROGYMNASMATA RHETORICA.

S. I.

Progymnasmata rhetorica sunt orati-
unculæ simpliciores, ex quibus orationes ma-
jores componantur. Dividuntur.

- 1) in generalia, quæ sunt
 - a) Enthymema,
 - β) Syllogismus rhetoricus.

γ) Chri-

- γ) Chria.
δ) narratio.
ε) quaestio & responsio.
- 2) in *specialia*, quæ rursus dividuntur in *docentia*, *moventia* & *delectantia*. His etiam addi possunt Progymnasmata *extraordinaria* nempe:
1) votum.	4) Laudatio.
2) gratulatio.	5) Vituperatio.
3) gratiarum actio.	6) querela.

§. II. *Enthymema* duabus periodis necessario constat, nempe

- 1) *Protasis* seu antecedenti, quod est doctrina, quaestio, dictum biblicum, simile, historia, Apophthegma, vel emblemata aliquod.
- 2) *Apodosis* seu Consequenti, quod est applicatio seu Confectarium ex antecedenti deductum v. g. Protasis: Die Opffer / die GOTT gefallen / sind ein geängsteter Geist. Apod. So bringe doch deinem GOTT diese ihm wohlgefällige Opffer.

§. III. *Syllogismus rhetoricus* tribus periodis constat, quarum *prima* fundamentum discursus explicat; *secunda* idem applicat; *tertia* conclusionem inde derivat. Ubi ordo trium istarum periodorum pro lubitu variari potest. v. g. Wer von GOTT ist der höret Gottes Wort / ihr seyd nicht von GOTT / darumb höret ihr auch Gottes Wort nicht.

§. IV. *Chria* ex quatuor, quinque vel pluribus periodis constat, *minimum* ex quatuor:

- 1) Ex

- 1) Ex *Exordio*, quod occasionem, cur de hac vel ista re loquemur, indicat.
- 2) Ex *Thesi* ipsa, quæ materiam loquendi principalem proponit. Hic nonnulli interponunt *Paraphrasin* sive *explicationem thesicos*.
- 3) Ex *confirmatione*.
- 4) Ex *illustratione*.

Potest etiam addi

- 5) *Applicatio, usum thesicos ostendens*
- 6) *Conclusio, thesin repetens & inculcans, imo & illustrationes plures fieri simul possunt, nempe*
 - 1) à simili.
 - 2) à dissimili & contrario.
 - 3) ab exemplo vel historia
 - 4) à testimonio biblico vel profano.
 - 5) ab Apophthegmate.

§. V. *Narratio historica* ex pluribus *periodis* constat, quarum numerus indefinitus est. Formatur autem sequenti modo :

- 1) breve *Exordium* præmittitur, quod etiam omitti potest.
- 2) *historia enarranda in enunciationes s. particulas* dividitur, quarum quælibet una cum singulis circumstantiis peculiariter recensetur.
- 3) intersperguntur hinc inde inter enunciationes istas, *observationes, meditationes, quæstiones*.
- 4) interdum *personæ prolixius loquentes* introducuntur, vel *cogitationes & affectus eorum patheticè* explicantur.

5) *Applicatio*

5) *applicatio* addi vel omitti potest.

§. VI. *Questio & responsio* est etiam progymnasma, cujus partes sunt

1) *qvæstionis propositio.*

2) ejusdem *exaggeratio* per argumentum dubitandi.

3) *Responsionis propositio.*

4) ejusdem *exaggeratio* per argumenta decidendi.

5) *solutio rationum dubitandi.*

6) præmitti potest *Exordium* & subungi *applicatio.*

Questiones sunt: an? quid? cur? quantum? quale? ex quo? quando? ubi? quorum?

Seqvuntur *specialia progymnasmata.*

Specialia progymnasmata docentia sunt: *Didascalia*, *Elenchus*, *Pædia*, *Epanorthosis*, *Paraclefis*, *Promissio*, *Comminatio*, *Precatio*, *Paraphrasis*, *Exegesis*, *Merismos*, *distributio*, *Citatio dicti scripturæ*, & *observatio.*

§. I. *Didascalia* sequenti modo elaboratur:

1) ponitur *thesis*, e. g. *D^eus est infinite misericors.*

2) *Ἐκθεσις probans*, in qua argumenta didascalica recensentur, nempe

α) à testimonio scripturæ

β) ab analogia fidei

γ) à consequentia legitima.

δ) à testimonio librorum symbolicorum.

ε) à testimonio patrum & Theologorum.

ζ) ab absurdis contrariæ opinionis.

η) à

η) à glorioso, quia gloriam DEI auget, seu gloriae divinx convenit. Addi etiam potest *Ἐκθεσις explicans*, in qua ostenduntur doctrinx illius, quæ præ manibus est, ξ) fontes ζ) causas ζ) signa η) limites seu termini η) Abusus & cautela. Subjungitur Conclusio thesin repetens vel exaggerans, vel etiam inculcans.

Ornamenta didascalica sunt:

- 1) Anadiplosis. 2) Admirationis affectus.

§. II. *Elenchus* constat

- 1) ex *Thesi*, quæ errorem refutandum proponit.
- 2) ex *Ektbesi confutanti*, quæ argumenta elenctica adducit, nempe
 - 1) ab *ἀγραφία*, seu silentio scripturæ.
 - 2) ab *ἀντιγραφία* seu à contrariis testimoniis scripturæ.
 - 3) ab *ἀνακλυθεία*, seu, quod nulla in errore isto cohaesio sit.
 - 4) ab absurdo.
 - 5) à blasphemo.
 - 6) à periculoso.
 - 7) à confessione adversariorum ipsorum.
- 3) Ex *Ektbesi respondentis*, quæ argumenta adversariorum solvit.
- 4) ex conclusione.

Ornamenta Elenchi sunt

- 1) Occupatio Rom. IX, 6.
- 2) Exclamatio.
- 3) Adjuratio adversarii oder *Beschwerung*.

§. III.

§. III. *Pedia* constat

- 1) *ex thesi* v. g. preces ad DEUM perpetuo sunt fundendæ.
- 2) *ex Ekthesi*, quæ continet argumenta pædevtica sequentia:
 - α) à mandato DEI, in scriptura expresso.
 - β) à mandato naturæ, & conscientiæ.
 - γ) à necessario.
 - δ) ab honesto.
 - ε) ab utili.
 - ζ) à jucundo.
 - η) à facili, ubi impedimenta removeantur.
 - θ) ab incommodis & periculis omissionis.
 - ι) ab exemplis sanctorum.
 - κ) à præmiis.
 - λ) à gaudio DEI & honorum.
- 3) *ex conclusione*.

Ornamenta Pædie sunt:

- 1) Obtestatio, 2) Obsecratio. Rom. IIX, 1. 3) Adjuratio 2. Tim. IV, 1. 4) Anaphora.

§. IV. *Epanorthosis* continet

- 1) *Thesis* v. g. avaritia est fugienda.
- 2) *Ekthesis*, in qua proferuntur argumenta epanorthotica, nempe
 - 1) à prohibitione DEI.
 - 2) à prohibitione ipsius conscientiæ.
 - 3) ab inhonesto.
 - 4) ab inutili
 - 5) à molesto & difficili.

6) ab

6) ab omiffione boni contrarii.

7) ab exemplis malorum detestandis.

8) à pœnis.

9) à gaudio diaboli & impiorum.

Ornamenta Epanorthoseos sunt:

1) Excitatio Zeli vel pudoris, 2) pudoris querela,

3) Comminatio Esa. V. v. 3. 4.

§. V. *Paraclesis* constat

1) *Protzsi*, quæ calamitatem, cujus gratia consolatio institui debet, proponit & exaggerat v. g. gravis est Anti-Christi persecutio.

2) *Apodofi*, quæ ipsam consolationem complactitur v. g. non tamen desperandum, de animus excitandus est.

3) *Ektthesi*, quæ argumenta continet paracletica, nempe

a) à divina providentia.

β) à divina omnipotentia.

γ) à misericordia.

δ) à Christi merito & amore.

ε) à spiritus S. auxilio interno.

ζ) ab exemplis Christi & pioꝝum, similia patientium.

η) à necessitate crucis.

θ) ab ejus utilitate.

ι) ab ejus brevitate

κ) à testimonio bonæ conscientie.

λ) à promissione divina.

μ) à spe gaudii cœlestis.

3) *Con-*

3) *Conclusione* seu Epithesi, denuo animum moestum excitante.

Ornamenta paracleseos sunt:

1) *Sympathia* des *Mitleidens* *Bezeugung*.

2) *Occupatio*. 3) *Sermocinatio*.

§. VI. *Promissio* constat

1) ex *Protasi*, quæ desiderium rei promissæ exhibet v. g. tu expectas finem præsentiarum turbarum.

2) Ex *Apodosi* seu principali thesi, quæ promissionem continet v. g. turbæ hæc finem felicem propediem obtinebunt.

3) Ex *Ecthesi*, quæ complectitur argumenta promissoria nempe

1) ab autoritate DEI promittentis

2) ab amore DEI.

3) ab ostensione mediorem executionis.

4) à rei promissæ magnitudine vel excellentia.

5) ab ejus utilitate

6) ab exemplis impletæ promissionis

4) ex *conclusione*.

Ornamenta eadem sunt, quæ *paracleseos* fuerunt.

§. VII. *Comminatio* continet

1) *protasin*, quæ causam impulsivam comminationis tradit, v. g. tu peccator secure! nec Deum, nec homines revereris.

2) *Apodosin* vel thesin, quæ ipsam comminationem profert e. g. sed pessimè tibi hæc securitas cedit.

3) *Ecthesin*, quæ proponit argumenta comminatoria sequentia:

D

a) ab

- a) ab autoritate Dei comminantis.
- β) ab ejus ira justissima.
- γ) ab ejus potentia infinita.
- δ) ab ostensione mediorum executionis.
- ε) à poenæ magnitudine.
- ζ) à poenæ noxa gravissima.
- η) ab exemplis impletæ comminationis.

4) *Conclusionem.*

Ornamenta Comminationis sunt vel extant
Ezech. XXXIV, 8.

§. IIX. *Precatio* quinque partes continet nempe

- 1) *Introitum brevem*, in quo occasio precum indicatur, vel paucis insinuat, nos coram Deo stare, atque Deus adorandus juxta peculiare aliquod attributum describitur.
- 2) *Thesin*, quæ proponit id, quod petimus.
- 3) *Ektthesin*, quæ continet argumenta precatória nempe
 - a) à mandato Dei ad preces fundendas.
 - β) à Dei veracitate & promissione audiendi.
 - γ) à Dei amore & misericordia.
 - δ) à nostra spe & fiducia.
 - ε) à laude Dei, qui alias nostras preces exaudiit.
 - ζ) à petitæ rei honestate, utilitate & pietate.
 - η) ab ejus necessitate.
 - θ) à nostra miseria & indigentia & impotentia.
 - ι) ab obtestatione per sanguinem Jesu Christi, aut attributum aliquod divinum.

4) *Apo-*

- 4) *Apodosin*, in qua gratitudo Deo promittitur.
 5) *Conclusionem* vel *Epithesin*, quæ thesin repetit,
 & spe exauditionis obsignat. e. g. Pfal. XLIII.

§. IX. *Paraphrasis* duplex est, nempe *naturalis*, & *rhetorica*, quarum hæc longè ornatiore est, & non nisi ad objecta nobiliora applicari debet. *Partes paraphraseos naturalis* sunt, ut:

- 1) conceptus generalis ejus rei, quæ per paraphrasin explicanda proponatur.
- 2) connexio cum antecedentibus indicetur.
- 3) singulæ propositiones illius textus, quæ per paraphrasin est exponendus, prolixius deducantur, subjectum & prædicatum cujuslibet singulariter vel speciatim describatur.
- 4) circumstantiæ cujuslibet propositionis, quæ ad rem quadrant, recenseantur.
- 5) Connexio cum consequentibus ostendatur.

Paraphrasis rhetorica non solum stylo gloridiori est conscribenda, sed præterea hypotyposes, prosopopœiæ intersperguntur, cogitationes & affectus personarum in textu occurrentium explicantur. Denique exaggerationes, imò & digressiones variæ adduntur.

Paraphrasis optime instituitur in persona loquentis, & tantum in Tractatione adhibetur.

§. X. *Exegesis* sequentia argumenta adhibet:

- 1) *Contextum*, ubi respicitur.
 - a) ad librum biblicum, ex quo textus est petitus.
 - β) ad partem libri specialem, ex qua textus desumitur.

D :

γ) ad

- γ) ad antecedentia & connexionem cum illis, sive ad subsequētia & connexionem cum illis.
- 2) *textum originale*, ad quem pertinent
- α) variæ significationes, vel potius usurpationes vocum in textu occurrentium.
- β) emphasis earundem ad materiam substratam applicata.
- γ) phrasēs biblicæ, in textu occurrentes.
- 3) *Loca parallela*.
- 4) *varias interpretum sententias*, & earundem conciliationem, vel tamen iudicium nostrum de eodem (e. gr. *Laß dir an meiner Gnade genügen.*)
- 5) *Vindicationem textus* ab abusu adversariorum.
- 6) *Conciliationem Locorum biblicorum* cum textu pugnantium.
- vid. Prückneri vindiciæ biblicæ; Waltheri Harmonia biblica.

§. XI. Appendix Exegeseos est *Hermenia* sive investigatio & inquisitio veri sensus, maxime in locis difficilibus. Continet.

- 1) *Thesin*, quæ difficultatem hermenevticam proponit.
- 2) *Ekthesin*, quæ regulam vel principium hermenevticum affert, ex quo difficultas ista solvi debet.
- 3) *Apodosin*, quæ applicationem regulæ ad præsentem difficultatem instituit.

4) *Illu-*

4) *Illustrationem*, quæ exempla hermenevtica similia addit.

§. XII. *Μεταμορφωσις* sive *distributio* locum habet in textibus *universalibus*, fitque sequentibus modis:

1) removendo ea, quæ huc non pertinent, & recensendo, quæ huc pertinent.

2) per præsens, præteritum & futurum, sive antecedens, Concomitans & consequens.

3) per cœlestia & terrestria, corporalia & spiritualia.

4) per tres status, ecclesiasticum, politicum & œconomicum.

5) per juventutem, ætatem virilem & senium.

6) per initium, medium, & finem.

7) per decem præcepta.

8) per tres articulos Symboli Apostolici, ubi juxta primum articulum speciatim respiciendum ad bona vel mala, corporis, animæ, honoris, divitiarum, agnatorum &c. Juxta articulum secundum distributio institui potest per Christi natiuitatem, vitam, passionem, mortem, resurrectionem & ascensionem, nec non per tria officia Christi, in specie per triplex regnum. Juxta tertium articulum distributio conficienda est per actus gratiæ œconomicos, nempe vocationem, regenerationem, & justificationem & sanctificationem.

9) per septem petitiones.

§. XIII. *Citatio dicti scripturæ* & progymnasma, quod adhibetur, quoties dictum aliquod prægnans

gnans & singulare inculcandum est, quod ita fieri potest, ut

- 1) in *Thesi* ipsum dictum citetur cum commemoratione ponderis (mit einem Nachdruck) ejusdem.
- 2) in *Ektlesi* dictum illud breviter explicetur, & aliquantenus illustretur.
- 3) In *Epithesi* speciatim ad materiam substratam applicetur.

S. XIV. *Observatio* est progymnasma, quorior quædam observatio exegetica, moralis vel didascalica proponitur, ita ut

- 1) in *Thesi* ipsa observatio proferatur.
- 2) in *Ektlesi* eadem confirmetur vel illustretur, aut fundamentum observationis adducatur.
- 3) in *Epithesi* eadem applicetur.

Porro sequuntur ex specialibus progymnasmatibus *Progymnasmata moventia* & quidem hoc ordine:

1) Excitatio attentionis.	13) studii vel Zeli.
2) devotionis.	14) iræ.
3) complacentiæ.	15) pudoris.
4) displicentiæ.	16) commiserationis.
5) admirationis.	17) desiderii.
6) lætitiæ.	18) sedatio tristitiæ.
7) tristitiæ.	19) sedatio metus.
8) spei.	20) sedatio odii.
9) metus.	21) sedatio studii seu Zeli.
10) amoris.	22) sedatio iræ.
11) odii.	23) sedatio desiderii.
12) confidentiæ.	

Trias

Tria pertinent ad affectus movendos 1) *impetus* die force. 2) *gestus* die *Mienen* / 3) *judicium*, quod observat a) quid deceat dicentem, b) quid deceat audientem, c) quid deceat rem, de qua dicitur.

I. *Exitatio attentionis* locum vel sedem habet præsertim in proœmio & initio usus. *Argumenta interna* huc facientia, sunt

- 1] Exaggeratio rei, de qua loquendum est, quæ fit ostendendo ejus magnitudinem, excellentiam, necessitatem, vel jucunditatem.
- 2] repræsentatio rerum invisibilium coram oculis auditorum tanquam facta.
- 3] applicatio rerum fortuitò factarum.
- 4] locutiones seu allusiones ad auditorum statum, circumstantias temporis & loci pertinentes.
- 5] historia pathetica, elegantes & singulares.
- 6] conceptus inexpectati. *Argumenta externa* sunt

a) Exclamatio.

β) Apostrophe (wenn ich einen unversehens anrede.) Circa gestus observandum est, quod status corporis fit variandus, vox deprimenda & subito elevanda.

II. *Devotio* sedem habet in tota concione, præsertim in usu didascalico; *Argumenta interna* sequentia sunt:

- 1] dogma fidei seu mysterium, ut incomprehensibile & jucundissimum repræsentetur.
- 2] DEI & Angelorum præsentia inculcetur.

D 4

3] con-

3] conceptus devoti ex Theologia mystica & asce-
tica afferantur. *Argumenta externa sunt:*

1] Suspiria.

2] Allocutio DEL. Facies sit meditata, oculi non errantes, sed in coelum vel alium locum quendam stabilem defixi, manus saepe complicantur, interdum eleventur.

III. *Complacencia* excitatur sequentibus *argumentis internis.*

1] Si ostendatur jucunditas objecti.

2] Si similia à rebus valde obviis, & quotidie in oculos incurrentibus, petantur.

3] Si scrupuli & dubia, aliaque difficultates; è medio tolluntur. *Argumenta externa* hic sunt

a) communicatio cum auditoribus,

β) hypotyposis vel repræsentatio. Gestus sint sedati, vultus quasi subridens, vox moderata & tardior, motus manuum æqualis, non violentus.

IV. *Displicencia* movetur *argumentis internis* sequentibus:

1] exaggeretur rei displicituræ malitia, turpitudò, molestia vel difficultas.

2] Similia à rebus, quæ auditoribus maxime molestæ sunt, afferantur.

3] Auditores per repræsentationem variorum incommodorum & scrupulorum qs. anxii reddantur. *Argumenta externa* rursus sunt Communicatio & Hypotyposis. Vultus sit aliquò modò

modò torvus, vox concitator, manus projici
possunt, sed mediocriter.

V. *Admiratio* excitatur sequentibus *argumentis internis* :

- 1] Objecti admirandi incomprehensibilitas, & magnitudo exaggeretur.
- 2] Ex opposito nostra tenuitas exaggeretur.
- 3] ostendatur, rem illam plane esse contra communem opinionem, ubi varia paradoxa sunt conficienda.
- 4] Similia à rebus maximis, incognitis, & singularibus afferantur. *Argumenta externa* hic sunt
 - a) Exclamatio.
 - β) Apolopesis. *O* ic. ich wil lieber stille schweigen.
 - γ) Apostrophe. Psal. CXIV.
 - δ) Interrogatio. Diese brauchet man bey allen affectibus. Facies sit qs. attonita, vox excitata, sed interrupta, manus eleventur interdum & complicentur. Sedes hujus affectus præsertim in usu didascalico est. Bey Fest-Tagen in Præemiis, nec non in Conclusionibus tempore festivali adhiberi potest.

VI. *Letitia* excitatur sequentibus *argumentis internis*

- 1) exaggerando objecti læti magnitudinem & amœnitatem.
- 2) exaggerando infelicitatem status præcedentis.
- 3) exaggerando felicitatem futuram ex objecto læto oriundum.

D 5

4) lati-

4) lætitiã DEI & Angelorum de nobis repræsen-
tando. *Argumenta externa sunt*

α) exclamatio Cant. II, 3. 4.

β) Προσωποποιία, quas res; inanimatæ nobis-
cum gauderent.

γ) Apostrophe, ad DEum, sanctos &c. Vul-
tus sit erectus & alacris; vox excitata & sen-
sim surgens, (i. e. nach und nach stärker /
höher) manus possunt projici & elevari.

Objectum lætitiæ spiritualis sunt 1) amor DEI, 2) be-
nificia DEI 3) certitudo salutis 4) bona conscientia.
5) familiaritas cum DEO 6) spes vitæ æternæ.

VII. *Tristitia* excitatur sequentibus *argumentis internis*

1) exaggerando objectum triste

2) exaggerando felicitatem status præcedentis.

3) exaggerando mala futura ex objecto tristi pro-
ditura.

4) ostendendo, quod media emendationis vel nul-
la adsint, vel difficillima sũt. *Argumenta*
externa sunt

α) exclamatio

β) hypotyposis & προσωποποιία

γ) Apostrophe ad objectum triste vel ad socios
tristitiæ.

δ) Cogitationum tristium repræsentatio per
Confectaria, quorum unum ex altero nasci-
tur. Vultus sit depressus & lugens, vox sen-
sim descendens; manus dejiciantur vel lente
complicentur.

Obje-

Objectum tristitiæ spiritualis sunt, 1) peccatum, 2) ira divina, 3) nostra imbecillitas spiritualis, 4) metus futurorum, 5) poenæ, 6) calamitates externæ præsentēs.

IIX. *Spes* excitatur sequentibus *argumentis internis*.

- 1) exaggerando bonum speratum
- 2) ostendendo ejus possibilitatem, & media illud obtinendi.
- 3) repræsentando certitudinem boni sperati.
- 4) removendo obstacula & impedimenta; *Argumenta externa* sunt:

a) Apostrophe ad illos, qui bonum speratum jam obtinuerunt.

b) Communicatio cum illis, qui sperare debent. Facies sit excitata & celerior, manus sæpe ad eundem locum extendantur, ut objectum speratum qs. digitis ostendi videatur.

Hoc affectu plerumque in Paraclesi utimur.

IX. *Metus* excitatur sequentibus *argumentis internis*:

- 1) exaggerando malum, quod metuendum est.
- 2) ostendendo periculum futurum.
- 3) media, de mali possibilitate & certitudine repræsentando. *Argumenta externa* sunt:

a) exclamatio.

b) apostrophe ad socios mali, vel eos, qui in periculo jam versantur.

γ) formulæ optandi. Facies sit demissa & perturbata, vox submissior & rarè elevata, ita tamen, ut statim ad tonum submissum relabatur;

tur; manus quiescant, & rarò projiciantur, ac statim retrahantur.

X. *Amor* excitatur sequentibus *argumentis internis*.

- 1) exaggerando rei amandæ naturam amabilem, amœnitatem, utilitatem vel necessitatem.
- 2) ostendendo, quod res illa nos vicissim amet, & beneficiis afficiat.
- 3) repræsentando confectaria optima amoris.
Argumenta externa sunt:
 - a) colloquium cum re amata.
 - b) hypotyposis conversationis suavissimæ cum re amata. Vultus sit amœnus, vox suavior, gestus manuum æqualis, & magis ad corpus, quam à corpore.

In usu pædævico, interdum & didascalico hicce affectus excitari potest.

XI. *Odium* movetur sequentibus *argumentis internis*:

- 1) repræsentando rei odiosæ naturam, utilitatem, obscœnitatem, molestiam.
- 2) Ostendendo, quod illa nos odio habeat, & damnis variis afficiat.
- 3) repræsentando ejusdem fraudes & malitiam.
- 4) ostendendo confectaria infelicissima amoris & familiaritatis cum tali re odiosa. Vultus sit torrens, vox interdum intercisâ, manus moveantur inæqualiter & magis à corpore nostro, quam ad corpus; manus aliorum moveantur, caput aliorum moveatur.

XII. *Confidentia* excitatur sequentibus *argumentis internis*.

- 1) exag-

- 1) exaggerando rei, in quam confidendum est, potentiam.
- 2) ejusdem bonitatem & benevolentiam,
- 3) repræsentando media, quæ parata sunt ad auxilium nobis ferendum; argumenta externa sunt:
 - a) apostrophe ad adversarios, quos spernere nos dicimus propter fiduciam in DEum vel alium.
 - β) hypotyposis, seu repræsentatio ejus, in quem confidimus, quatenus occupatus est in nobis juvandis; Facies sit elata & lætior, vox sonore & cum pondere & rigore (nachdrücklich) prolata. Reliqui gestus, ut in excitatione gaudii formentur.

XIII. Studium seu Zelus excitatur sequentibus argumentis internis:

- 1) exaggerando voluntatem superioris severam, maximè Dei.
- 2) exaggerando nostrum debitum.
- 3) exempla aliorum pathetice repræsentando. Argumenta externa sunt:
 - a) crebræ apostrophæ & repetitæ adhortationes.
 - β) observationes.
 - γ) laudatio inchoatæ diligentia. Vox sit concitata (munter und hurtig) vultus erectus, manus sæpe extendantur, & non statim retrahantur, (man muß die Hände eine Zeitlang ausgestreckt halten.)

XIV. Ira excitatur sequentibus argumentis internis:

- 1) exag-

- 1) exaggerando atrocitatem objecti, quod iram excitat. (*Sonderlich* über mala dogmata, & vitia in usu Elenchtico & Epanorthatico.)
- 2) exaggerando odium Dei & Sanctorum.
- 3) ostendendo quod Deus, jus naturæ, commodum ecclesiæ vel reipublicæ &c. sancti patres &c. verbum Dei & sacramentum spernantur; *Argumenta externa* sunt:
 - a) exclamationes.
 - β) comminationes. Facies sit qs. perturbata, caput sæpius moveatur; vox concitata & interdum interrupta, manus vehementius projiciantur, & interdum cathedra percuti possunt.

XV. *Pudor* excitatur sequentibus *argumentis internis*:

- 1] turpitudinem rei exaggerando.
- 2] eam comparando cum majestatem Dei, sanctitate Angelorum, piorum atque dignitate hominis, Christianismi.
- 3] ostendendo, quantum contemptus ex re tali oriatur (apud Deum, angelos, pios &c.)
- 4] commendando, quod in judicio extremo totum genus humanum nostra facta manifeste cogniturum sit. Gestus ferme conveniunt cum istis, qui in affectu odii representati sunt.

XVI. *Commiseratio* movetur sequentibus *argumentis internis*:

- 1] exaggerando infelicitatem ejus, cui est commiserandum.
- 2] osten-

- 2] ostendendo, quod illam infelicitatem non com-
meritus sit.
- 3] comparando ejus miserum statum cum felicitate
aliorum indignorum, vel
- 4] cum antecedente ejus felicitate. *Argumenta
externa sunt*
 - a) Προσωποποιία personæ miserabilis.
 - β) dialogismus cum eadem.
 - γ) Obsecratio. Gestus iidem sunt, qui in affe-
ctu tristitiæ.

XVII. Affectus desiderii excitatur argumentis in-
ternis:

- 1] exaggerando rei desiderandæ nobilitatem, pul-
chritudinem & utilitatem.
- 2) exaggerando nostram indigentiam.
- 3) considerando felicitatem illorum, qui bono isto
jam jam potiti sunt; *Argumenta externa sunt*
 - a] interrogationes,
 - β] vota crebra; Facies sit ad cœlum conversa;
vox sit excitata.

XVIII. Hic describenda est *Exaggeratio*, quæ mi-
nistra & comes est omnium affectuum; & dividitur
in *materialem*, & *formalem*; *Materialis exagger-
ratio fit*

- 1) per circumstantias.
- 2) per mensuram quantitatis, h. e. ostendendo rei
exaggerandæ magnitudinem, multitudinem, ex-
tensionem, durationem, altitudinem, excellen-
tiam, intensionem,
- 3) per

- 3) per *μερισμὸν*.
 4) per hypothesin.
 5] per comparationem cum alia quadam re insigni.
 6] per confectariorum ostensionem. *Formalis exaggeratio* fit:
 α] per Anaphoram, quando verba exaggeranda ab initio cujuslibet periodi repetuntur,
 β] per Epiphoram, quando verba ista repetuntur in fine periodorum.
 γ] per Climacem, quando sensim ad majora ascenditur.
 δ] Huc etiam facit Epizeuxis.
 ε] Synonyma elegantia & pathetica, nec non vocis elevatio & manuum motus aliquod pondus verbis conferunt.

XIX. *Sedationes affectuum* supra enumeratorum ita fiunt, ut argumenta, talem affectum *excitantia*, saltem *invertantur*.

Tandem etiam sequuntur ex specialibus progymnasmatibus, *progymnasmata delectantia*, sunt autem sequentia:

1] Hypotyposis,	7] Emblema seu imago Biblica.
2] <i>περὶ ὁμοιωμάτων</i>	8] Comparatio.
3] Simile.	9] Icon.
4] Historia.	10] Dialogismus.
5] Fabula.	
6] Conceptus inexpectatus.	
- I. *Hypotyposis* rem gestam vivis velut coloribus representare, & oculis tanquam presentem sistere debet.
 1] Hic

- 1) Hic singulæ circumstantiæ & particulæ actionis speciatim considerari debent, & quando aliquid observatu dignum deprehenditur, subsistendum, illudque specialiter repræsentandum est.
- 2) affectus personarum & cogitationes indicandæ sunt.
- 3) Colloquia inter eas sunt instituenta, atque passim interspergenda est Communicatio cum auditoribus, qs. ipsi actioni istæ interessent; interdum etiam Confectaria vel porismata ex hac vel ista circumstantia deducantur.

II. Circa Προσωποποιαν nihil speciatim est notandum.

III. *Similia* ex scriptoribus Anglis & Henr. Mulleri; it. ex Geieri scriptis colligenda sunt, in quibus præstantissima occurrunt.

IV. *Historiæ*, ex quibus quædam sunt breviores, quæ saltem hinc inde intersperguntur, vel ad eas in transitu alluditur; quædam prolixiores, quæ data opera narrantur, atque, ubi opus est, per hypotyposin & exaggerationem proferuntur; Et hæ præsertim sunt colligendæ; nempe præcipue

1) Tragicæ ex Zieglero, & Harsdörfferi *Schau-Plätzen*; it. ex Bisselii libro de illustribus ruinis.

2) Asceticæ historiæ (*erbauliche Historien*) quæ colligendæ sunt cum iudicio ex vitis Sanctorum; ex Scriptis Patrum; item ex Palladii historia Lausiaca (cujus Scripta nostro tempore rarissima sunt.)

3) Historiæ admirandæ, & plane singulares.

E

V. Fabu-

V. *Fabule* in usibus, sed cautè, adhiberi possunt, quæ in re Itali regnant; Habent autem sequentes duas classes:

- 1) *Fabulas mysticas* seu repræsentationes rerum moralium & spiritualium sub ficta narratione complectitur. conf. Berhardi Parabolæ; it. Scripta Moscheroschii & Bunian, cujus not. sunt Das Leben von Monf. Qvoad Reise nach dem Himmel / Krieg zwischen Christo und dem Teuffel etc. Ferrantis & Pallavicini Opera sind auch gut.
- 2) *Fabulas ad Æsopicarum imitationem factas*, quales Lutherus amavit. Monf. Fonteneille in Frankreich macht iho auch dergleichen. Addi etiam possunt quædam fabulæ judaicæ, & ex mythologia gentilium, sed proponantur cum judicio & accurate sint selectæ.

VI. *Conceptus inexpectati*, (aliàs etiam *argutie* dicuntur, etsi hic terminus nimis angustus sit,) sunt dicta rariora, quæ nemo facile expectasset, sed cum judicio prolata. In his excellunt Itali & Galli, præsertim Bouhours in seinem ingenieusen Gedanken der Kirchen-Väter oder der neuen und alten Scribenten. Conceptuum horum classes præcipuæ sunt sequentes:

- 1) *Causa inopinata* e. g. Das Creutz soll uns lieb seyn / weil es das Bette gewesen / darauff Christus gelegen hat / da er starb; oder: Das Glück ist beständig / denn es ist allezeit unbeständig / est semper eadem.
- 2) *Antithesis* vel *oppositio inopinata* v. g. der Weg zum

zum Himmel und zur Höllen sind einander in allen Stücken zuwider / der zum Himmel hat sehr viel Stufen / der zur Höllen aber eine einzige ; Jener ist eine Leiter / darauff man hinauff klettern muß ; dieser ein jäher Fels / von welchen man auff einmahl in den tieffen Abgrund springet.

- 3) *Confectarium inexpectatum*, e. g. Ein Christ hat in dieser Welt keine Ruhe. Ergo ist er ein Planet / welcher aber weit edler ist / als hundert Fix-Sterne.
- 4) *Comparatio inexpectata* v. g. mala mulier, etsi api dissimillima sit, similis tamen in eo est, quod aculeum gerit.
- 5) *Allusio ad vocis sonum & literas*: e. g. Die Liebe wird ein rechtes Ubel / wenn sie das böse L. aus der Fleisches Lust und Augen-Lust behält ; wenn sie aber dasselbe ihren Gott durch dankbahres Loben und gottseeliges Leben übergiebt / so heist es von ihr : übe sie / exerce amorem.
- 6) *Allusio ad antiquitatem, fabulam vel historiam inexpectata*, e. g. Hier ist mehr denn Hercules ; ich will sagen / ein Held im Christenthum trifft es besser / als jener Griechische Held. Hercules schrieb über seine Seulen : non ultra ; ein Christ aber setzt vielmehr darüber : plus ultra.
- 7) *Oxymoron* v. g. Lazari miseria erat sine miseria, perierat nisi periisset ; das Leben ist gestorben /
E 2
damit

damit der Todt ein Leben würde; infelix felicitas, quæ sedem felicitatis, cœlum, claudit, felix infelicitas quæ cœlum aperit.

- 8) *Applicatio inexpectata dicti biblici*, e. g. von einem frommen Eheweibe eines Christlichen Mannes kan man sagen/was dort die Magd Rhode sprach: es ist sein Engel / Act. XII, 15. In hac parte excellit Caspar Neumannus, Vratislaviensis. Conf. inprimis seine gesammleten Früchte.

VII. *Emblema*, quod est imago cum inscriptione seu lemmate, ubi imago est instar corporis, lemma instar animæ. *Requisita ejus*, si perfectum esse debet, sunt:

- 1) ut imago semper actionem aliquam repræsentet.
- 2) ut neque imago sola, neque lemma solum sufficienter intelligi possit, sed unum explicetur per alterum.
- 3) ut imago sit in natura dabilis, non mere ficta; Sed non plura, quam duo supposita in imagine dentur. Addunt etiam Itali,
- 4) ut lemma sit petatum ex parte versus ex prisco autore aliquo. Regulas conficiendorum Emblematum optime dederunt Emanuel Thesaurus & Scipio Bargaglia, Itali, Menestrerius de arte Emblematum. Exemplâ autem videantur in Guil. Hesii Emblematis sacris; Georgette à Montenar Emblematis Christianis, & Picinelli Mundo Symbolico. Quod si imago vel lemma ex sacris literis petatum sit, vocatur imago Biblica, atque majorem licentiam habet, quàm Emblemata

ma

ma stricte dictum. vid. Dilherri imagines
biblicæ,

VIII. *Comparatio*, quæ instituitur inter *personam* & *personam*, *rem* & *rem*, *historiam* & *historiam*, v. g. inter Salomonem & Paulum, inter diluvium vanitatē & hujus Seculi juxta omnes circumstantias; qva in re excellunt Galli, præsertim Renatus Rapinus in Comparationibus veterum & recentiorum. NB. Wenn ich die Usus exorniren will / kan ich Comparationes gebrauchen.

IX. *Icon*, gallicè *Pourtrait* (moralis repræsentatio) est repræsentatio, & quasi pictura moralis personæ alicujus memorabilis v. g. Davidis, Augustini, qva in re Galli maximè excellunt. Petuntur ex sacris litteris & ecclesia sacra. conf. Philostrati Icones, Schuppii *Regenten Spiegel*.

X. *Dialogismus*, sive formatio ingeniosi colloqvii, est vel cum anima nostra, & sic vocatur *Seelens Gespräch*; vel inter Deum & animā, & sic porro. In priori genere excellit Henr. Müllerus. Merentur quoque hîc conferri Augustini Soliloqvia, Barthii Soliloqvia, & Gerhards Meditationes.

Appendix ad Progymnasmata.

Ad Progymnasmata referri etiam debet doctrina de *Amplificatione*, *Applicatione*, *Connexione*, & *usu Concordantiarum*.

I. *Amplificatio* est vel *verbalis* per Synonyma, Epitheta, Adverbia, interrogationes & allocutiones, vel *realis*, eaque vel philosophica, vel historica, vel

rhetorica, vel vulgaris.

Philosophica fit, rem definiendo, ejusque causas, proprietates, effectus, signa & species enarrando.

Historica amplificatio fit per enumerationem omnium circumstantiarum juxta versum: quis? quid? ubi? &c.

Rhetorica fit

- 1) per *μεταφοραν*, de quo supra.
- 2) per hypotyposin seu applicationem ad exempla.
- 3) per comparationem & disparationem, seu similia & dissimilia.
- 4) per meditationes.
- 5) per schemata rhetorica v. g. per Prosopopoeiam, Anaphoram, Epiphoram, gradationem seu Climacem.

Vulgaris amplificatio fit per remotionem; quo etiam pertinet Jesuitica amplificatio ad singulas voces alicujus dicti, vel versus, sæpissimè satis notæ. vid. Knittelii Via Regia ad omnes scientias.

II. *Applicatio* duplex est; nempe *naturalis*, quæ fit

- 1) removendo dissimilitudinem.
- 2) ponendo vel ostendendo convenientiam; & *artificialis*, quæ fit
 - a) per exaggerationem illius, quod est applicandum, & illius, ad quod est applicandum.
 - β) per anaphoram, seu repetitionem ejus, quod applicandum est in initio singularum periodorum.
 - γ) per Epiphoram seu repetitionem illius, ad quod

quod applicatio fieri debet in fine singularum periodorum. *Fontes applicationis* sunt :

- 1) causæ 2) partes & species. 3) propria & accidentia 4) effectus & consequentia.

III. *Connexio*, quoad *materiale*, seu transitio, omnium optimè fit

- 1) à thesi ad hypothésin.
 2) à thesi ad Antithésin.
 3) à causa ad causatum.
 4) à subjecto ad adjunctum vel proprium ejus; quoad *formale* autem elegantissimè fit

α) per Gnomem seu sententiam momentosam.

β) per Apostrophem.

γ) per formulas biblicas selectas, e. g. *Ich will euch auch was fragen / nicht allein aber das / sondern ic. Du must hier nicht bleiben. ic. Stehet auff und lasset uns von hinnen gehen.* vid. Joh. Mölleri *Tractat. de connexione sacra.*

IV. *Deductio per Concordantias*, præstantissimum artificium homileticum, de quo exstant peculiare libri : *Conradi Kircheri, Andreae Glauchii & Feustkingii.* Res omnis redit ad sequentes regulas :

REG. I. *Loca biblica*, in Concordantiis inventa, dividantur in 7. *Classes*, quæ in ipsis Concordantiis certis quibusdam signis notari possunt.

C. *Prima classis* continet loca ad *causas* pertinentia. Ut exemplo perpetuo rem illustremus, de causis sitis (des Durstes) agitur Exod. XVII, 3. Joh. IV, 14.

- N. *Secunda classis* continet Loca de forma, *natura*, affectionibus & speciebus sitis agentia Job. XXIV, 11. Psal. LXIX, 23. Amos VII, 11. Psal. XLII, LXIII, 2. Psal. CVII, 5. Esa. LXV, 13. Matth. V, 6.
- E. *Tertia classis* continet dicta de *effectibus* & consequentibus agentia, v. g. de effectibus sitis Psal. CIV, 11. Exod. XVII, 3. Judic. XV, 11. Sap. XI, 15.
- S. *Quarta classis* continet dicta de *subjectis* agentia, v. g. de subjectis, sitientibus, Exod. XVII, 3. Psal. CIV, 11.
- F. *Quinta classis* continet dicta de *sine* & scopo agentia v. g. de sine sitis 2. Cor. XI, 27.
- O. *Sexta classis* continet dicta de *Oppositis* agentia v. g. de oppositis sitis Es. XLIX, 10. Joh. VI, 35.
- A. *Septima classis* continet *Acrotismos* seu formulas biblicas, breves & ponderosas v. g. Acrotismos de siti Jud. IV, 19. Ruth. II, 19. Esa. XXI, 14. Joh. XVII, 37. XIX, 28.

REG. II. Singulæ classes applicentur ad partes tractationis, ad usus & Exordia. e. g. Classis prima ad Exordium speciale; Classis secunda ad partem primam. Classis 4ta ad partem secundam; Classis sexta ad partem tertiam, Classis tertia & quinta ad usus. Acrotismi vero ex classe septima hinc inde distribuantur, ubi maxime quadrant.

REG. III. Ipsa deductio per Concordantias duplex est.

- 1) *vulgaris*, quando vocabula textus saltem in germanicis concordantiis evolvuntur, non habita ratione textus primi generis.
- 2) *accuratior*, quando in vocabula textus originalis,

lis, eorumque radices inquiritur. Caterum
modus excerptendi, distribuendi in Classes &
applicandi utrinque idem est. e. g. **Unser Wandel
del ist im Himmel/ evolve vocem Wandel.**

- 1) C. 1. Petr. I, 15.
- 2) N. 1. Petr. I, 17. 2. Petr. I, 3.
- 3) E. Jer. XXVI, 3. 1. Tim. IV, 12.
- 4) S. Act, XV, 3.
- 5) F.
- 6) O. Gal. I, 13. Ephes. II, 3. 1. Petr. II, 12. 1. Petri
III, 1. 2.
- 7) A. Jer. XXVI, 13. Ephes. IV, 22.

Applicatio.

Propositio: Der Christen himml. Wandel.

a) Worin er bestehe?

β) Wohin er gehe?

Exord. ex 1. Tim. IV, 12. Huc pertinet Classis prima.

Ad partem primam referatur Classis secunda.

Ad partem secundam referatur Classis quarta.

Uusus Epanorthoticus gehet wider ein Weltgesinntes
Leben / huc pertinet Classis sexta.

Uusus paraeleticus referendus est ad classem tertiam &
qvintam.

Ex Acrotismis pertinent sequentia dicta, ex classe septi-
ma petita, ad Usum Epanorthoticum Jer. XXVI,
13. Eph. IV, 22.

Aliud exemplum 1. Joh. I, 8.

Vox, *καθαριζω* purgo, evolvatur.

E 5

I. C.

1. C. Matth. II X, 23. X, 8. Act. XV, 9. Ephes. V, 26.
1. Joh. I, 9. Ebr. IX, 14. & 22.
2. N. Matth. III, 12. XXIII, 26. 2. Cor. VII, 1.
Tit. II, 14.
3. E. Tit. II, 14.
4. S. Matth. VIII, 3. XI, 5. Luc. XVII, 17. Marc.
I, 42.
5. F.
6. O. Matth. XXIII, 25. Luc. IV, 27.
7. A. Act. X, 25. Jac. IV, 8.

PARS II.

de

ipsa Concionum elaboratione agens.

§. I. Explicatis hactenus progymnasmatibus, & apparatu ad conciones sacras conquisito, docendum porro est, *qua ratione concio elaborari*, atque adeo progymnasmata ista ad usum legitimum applicari debeant; agendum igitur est 1) *de partibus concionum ordinariis*, 2) *de variis methodis concionandi* 3) *de particularibus speciebus concionum*.

SECTIO I.

de

Partibus concionum ordinariis.

§. I.

P *Artes concionis ordinariæ ex usu in ecclesia nostra hactenus recepto sunt sequentes:*

1) *Proæmium* sive Introitus.

2) *Exor-*

- 2) *Exordium*.
- 3) *Propositio*.
- 4) *Tractatio*.
- 5) *Ufus*.
- 6) *Conclusio*.

§. II. *Prooemium* seu introitus est

- 1) *commune*, quod ad varias conciones applicari potest, atque consistit in generali excitatione devotionis, attentionis, admirationis, vel preparatione ad preces.
- 2) *proprium*, quod ad thema appropriatum est, ita tamen ut generalius sit Exordio. Petitur ex fontibus supra monstratis Part. I. Sect. II. Elaboratur sequentem in modum, ut nempe *duas* complectatur *partes*, quarum
 - a) est *protasis*, & constat ex progymnasmate aliquo docente, movente & delectante, quod electum ex arbitrio Oratoris & maxime quadrat ad fontem prooemii.
 - β) est *Apodosis*, quod 1) progymnasma illud applicat ad textum vel materiam substratam 2) transitionem ad preces facit.

§. III. Circa *Exordium* idem omnino observandum est, nisi quod

- 1) applicatio speciatim ad thema & partitionem fieri debeat.
- 2) quod in prooemio magis respiciatur ad movendum auditorem; in Exordio vero ad docendum vel delectandum.

§. IV.

§. IV. Circa *propositionis* elaborationem nihil adeo notari potest. Consistit enim in simplici enarratione thematis & partium, adjecto voto, quod, si fieri possit, speciale sit, & ad thema alludat.

§. V. *Tractatio* ita elaboratur, ut singulæ ejus partes contineant

1) *explicationem*.

2) *illustrationem*.

Explicatio triplex est.

a) *textualis*, quæ fit per paraphrasin, exegesin, hermeniam & reliqua progymnasmata explicantia.

β) *fundamentalis*, quomodo fundamenta docendi & delectandi ex textu eruuntur, & elaboratur per didascaliam, meditationem &c.

γ) *affectuosa*, quæ elaboratur per exaggerationem; Illustratio elaboratur per omnia progymnasmata delectantia nec non per deductionem ex Concordantiis.

§. VI. Quilibet *usus* ordinariò *tribus partibus* constat, nempe

1) *Tractatione usuali*, quæ est progymnasma aliquod docens v. g. didascaliam, pædia &c.

2) *Commotione seu excitatione affectus*, qui ad usum istum quadrat. Quadrant vero ad usum didascalicum admiratio, acquiescentia, devotio; Ad usum elencticum displicentia, odium, Zelus. Ad usum pædeviticum complacentia, amor virtutis, studium & desiderium. Ad usum

Epa-

Epanorthoticum, displicentia, odium, pudor, Zelus, & Commiseratio. Ad usum paracleticum lætitia, spes, amor & confidentia.

- 3) *Illustratione*, quæ elaboratur per progymnasma aliquod delectans v. gr. Emblema; Hic notanda est regula: quod in Tractatione usuali ante omnia ostendi debeat, usum ex textu fluere, & quod præ cæteris argumenta insita ex textu, tam probantia in Tractatione usuali, quam moventia in commotione, & illustrantia in illustratione præferri debeant.

§. VII. *Conclusio* est Epithesis affectuosa totius concionis, estque vel *nuda*, quæ fit per abruptas exclamationes, interrogationes vel vota; vel *ornata*, quæ tres partes habet, nempe

- 1) *repetitionem brevissimam concionis.*
- 2) *Commotionem affectus*, qui per totam concionem regnavit vel in proximo usu excitatus est.
- 3) *Clausulam*, quæ fieri potest per acrotismum biblicum, precationem, votum vel particulam Cantionis ecclesiasticæ.

§. VIII. Itaque *elaboratio concionis ex hætenus dictis sic instituenda est*, ut

- 1) textus electus resolvatur per *analyfin simplicem & operosam.*
- 2) *thema naturale & ejus partes quærantur.*
- 3) *si schematicè concionandum sit, Exordium quærratur, ex quo schema exoriatur, atque hinc thema & partes schematicè fiant.*
- 4) *usus*

- 4) usus inveniantur.
- 5) Prooemium quaeratur
- 6) argumenta docentia, moventia & delectantia ad elaborationem concionis conquirantur, atque adeo excerpta specialia colligantur juxta sequentem typum:

Excerpta ad Textum Phil. III, 20, 21.

I. Argumenta explicantia:

Connexio: Paulus antea vituperaverat voluptatibus obnoxios; nunc vero Christianismi indolem ostendit.

Voces explicentur

a) Unser

β) Wandel *πολίτευμα*. Tertullianus reddit municipium: Die kleine Städte wurden bey den Römern municipia genannt / weil sie es mit einer grossen Stadt halten mussten / von welcher sie ihre Gesetze bekamen. Hieronymus

Alluditur ad verba praecedentia: irrdisch gesinnet.

Ergo *πολίτευμα* notat curam animi, studium & intentionem.

πολίτευμα h. e. conversatio; ita Ambrosius, Thomas Aquin. Luther. h. e. Bürger, Recht / ita Photius, Balduinus.

utrumque & conversationem & jus civitatis intelligitur. Calovius h. e. ratio & modus vivendi; Lebens, Artß Buddäus.

Loca parallela Ebr. XII, 22. Rom. VIII, 24. Phil. I, 2. sq.

γ) im

2) im Himmel h. e. animo jam in caelo sumus
 Grotius; nihil quam caelum cogitamus Glassius,
 vel veram requiem in caelo invenimus Calovius.
 h. e. nomina nostra in libro vitae scripta sunt Phil.
 IV, 3. Glassius; non in caelo naturali Gen. I, 1.
 hoc enim peribit 2. Petr. III, 10. nec Empyreo
 Scholasticorum, sed in caelo gloriae Rivinus
 2. Cor. V, 12.

δ) von Dainen non intelligitur caelum, sed
 πολιτευμα ceeleste, h. e. ideo expectamus Jesu,
 quia cives caeli sumus Grotius.
 h. e. Christus de caelo veniet. Calovius.

ε) warten

ζ) nichtigen græc. παταίνωσις h. e. erniedrig-
 ten sive vile, abjectum corpus Grotius.
 h. e. quæ capax est humiliationis, miseriae Ca-
 lovius. L. V. Gen. III, 19. Joh. XIV, 13. sqq.

η) verklären/græc. μεταρρηματίζεν h. e. trans-
 figurare. Intelligitur mutatio accidentalis ra-
 tione qualitatibus Rom. XII, 1. Cor. VI, 6. quæ in
 vita æterna fiet. Calovius.

Alluditur ad statum exaltationis Christi Che-
 mnitius.

θ) ähnlich ratione splendoris.

h. e. corpora beatorum erat quidem similia, sed
 non eadem cum corpore Christi Selneccerus;
 major tamen erit gradus gloriae corporis Christi
 Menzerus.

L. S. Rom. VIII, 29.

ι) Würde

1) **Würckung.** Intelligitur omnipotentia Christi, quam etiam juxta humanam naturam habet, Calovius.

vox ἀνέγνωται aliàs de DEO Patre usurpatur. Eph. I, 19.

α) **alle Dinge** conf. Joh. III, 13.

λ) **unterthänig machen** h. e. omnes creaturæ Christum adorare debent, Chrylostomus.

II. Argumenta docentia.

Fundamentum est doctrina de resurrectione, & in specie de glorificatione corporum;

1) *caussa efficiens* hujus glorificationis est Christus Joh. XIX, 25. Joh. V, 21. Cap. VI, 39. Apoc. I, 18.

2) *caussa meritoria* est meritum Christi Joh. XI, 25. Rom. IV, 25.

3) *forma* consistit in der **Einleibung** unser Leiber mit den geistlichen Qualitäten und Glanz. 1. Cor. XV, 41. sq.

4) *queritur*, an omnes electi post resurrectionem Christo facie similes futuri sint præsertim in statura? affirmat Augustinus; negant Nostrates.

5) fiet hæc clarificatio & mutatio corporum *uno momento* 1. Cor. XV, 51. 17.

6) hæc doctrina *valde difficilis* est. Augustinus ait: vellem de his verbis doctiorem audire.

III. Argumenta moventia:

Fundamentum est spes.

1) gloria corporum resurgentium exaggeratur. vid. Mayerus.

2) Abra-

- 2) Abraham & alii credentes hac gloria jam fruuntur vid. cantio : Alle Menschen müssen sterben/ u.
- 3) Deus hanc glorificationem certissime promisit I. Cor. XV.
- 4) Monita Augustini Mater. vid. Titii Exempel Buch / p. 833.

IV. Argumenta delectantia :

Fundamentum : Wandel/ ähnlich.

- 1) Wandeln. Im Pabstthum werden diejenigen/ so nach den heiligen Oertern wallfarthen/ eingetheilet in Palmträger ; welche nach dem Grabe Christi reisen / Pilgrim ; welche nach St. Jacob in Spanien ziehen/ und Muscheln zum Zeichen heben. vid. Menagius in Originibus Italicis.
- 2) *Emblema* : Italus quidam mahlete einen mit köstlichen Wahren beladenen Last Wagen cum lemmate : redit onustus.
- 3) *facie simillimi* fuerunt Antiochus Rex Syriae , & Archenion ; Pompejus M. & Vibius ; L. Plancus celebris orator & Rubrius. vid. Solini memorabilia.

V. Acrotismi.

- 1) Matth. IX , 28. in usu didascalico.
- 2) Gen. XXIV , 58. in clausula concionis.

VI. Loca Biblica.

- 1) Wandel Dan. II , 44. Gen. IV , 9. Ebr. XI , 9.
F X, 13.

- X, 13. sq. XII, 22. XIII, 14. XIV, 1. sq. Ephes. II, 19.
- 2) von dannen Joh. III, 13.
- 3) verklären 2. Tim. II, 11. sqq. 1. Cor. XV, 42. sq. 53. sq.
- 4) ähnlich 1. Cor. XV, 48. 2. Tim. II, 12.

VII. Porismata.

- 1) im Himmel / E. vera requies solum in caelo datur, Theophylactus, Calovius p. 785.
- 2) Wandel. Animus noster, ubi amamus. Grotius.
- 3) nichtigen Leib. Hinc solatium petere possunt, qui morbis obnoxii sunt Job. XIX, 25. sqq.
- 4) Würdigung u. Humana Christi natura omnipotens est Psal. IIX, CX. Matth. XXII, 19.

Excerpta distribuuntur. Exordiis, Tractationi, atque usibus suum tribuatur, quod fieri potest per schedulam, in qua e. gr. ad Exordium, Partem primam &c. annotentur saltem litteræ, vel signa alia, quibus excerpta in superiori typo designata fuerunt.

Textus Phil. III, 20. 21.

Proœmium : Gen. XVI, 8. Wo wiltu hin?

Exordium de variis peregrinationum speciebus.

Thema : Die Wallfarth der Hoffenden/

a) Wie dieselbe angestellet wird / ubi

1) subjectum unser / wir.

2) indoles wandeln / warten. E. b.

3) qualitas im Himmel. E. c.

β) wohin sie gerichtet wird? Resp. zu Christo/
cujus

1) per-

- 1) persona & officium D. b.
- 2) actus glorificationis, nichtigen Leib ver-
klären. E. f. g. h. D. c. d. f.
- 3) ἰδιωμα E. i. κ. λ.

Ufus *Epanorthoticus*: Christl. Pilgrim werffen
die Muscheln von sich. D. b.

Ufus *consolatorius*: Sie fassen die Sieges-
Balmen in die Hände M. a. b. c.

*Elaboratio ipsa, juxta regulas, in hoc capite præscri-
ptas, fiat.*

SECT. II.

DE

METHODIS CONCIONUM.

Methodi concionandi dividuntur 1) *gene-
raliter.* 2) *specialiter.* In generali divi-
sione methodus est vel *analytica*, vel *synthe-
tica.* *Analytica* methodus dicitur, quando obje-
ctum sive thema concionis ex *analyysi operosa* petitur
est, adeo ut textum exhauriat; *Requisita* ejus sunt,

- 1) ut textus per *analyfin operosam* sit resolutus.
- 2) ut materia concionis eadem sit cum materia
textus, nec latior, nec strictior.
- 3) ut argumenta innata, vel solum vel præcipue
usurpentur.

Synthetica methodus dicitur, quando objectum
sive thema concionis non prorsus idem est cum ob-
jecto textus, sed vel latius, vel strictius, vel saltem
cognatum. *Requisita* & signa sunt:

F 2

1) negli-

- 1) negligere analyfin operofam.
- 2) argumenta innata vel negligere vel illatis postponere. *Quadruplici autem modo syntheticè concionari possum,*
 - α) quando objectum sive thema concionis *latius* est objecto textus, seu locus communis est.
 - β) quando thema sive objectum concionis *strictius* est quam objectum textus, quod fit
 - 1) quando specialis aliqua pars objecti textus fit objectum concionis.
 - 2) quando unica saltem vox vel enunciatio in textu pertractatur.
 - 3) quando objectum vel thema concionis est confectarium, aut porisma ex textu petitum.
 - 4) quando objectum textus quidem servatur, sed repræsentatur applicativè, ita ut applicatio ad personas, locum, tempus vel alias circumstantias ingrediatur ad ipsum thema.

In *speciali & accidentali divisione* distingvendum est inter methodum *dispositionis & elaborationis*.

Methodi dispositionis sunt sequentes:

- I. Methodus *paraphrastica* simplex, qua Galli ut plurimum utuntur, absolvitur sequentibus *regulis*:
 - 1) Exordium vel plane omittatur, vel sit brevissimum.
 - 2) Omittatur partitio explicita, interdum etiam ipsum thema.
 - 3) Omnes enunciationes textus per paraphrasin deducantur intermixtis interdum observationibus, & exaggerationibus.

4) *Ufus*

4) Usus referrentur ad finem Tractationis.

II. Methodus *paraphrastica mixta*, quæ etiam Balduiniana dicitur, quia Balduinus & alii Theologi Lutherani veteres eadem sunt usi. Regulæ, quibus constat, sunt sequentes:

- 1) Exordiū vel plane omittatur, vel sit brevissimum.
- 2) Partitio omitti, vel adhiberi potest, sicut & thema.
- 3) Postquam enunciatio aliqua textus per paraphrasin exposita est, statim usus subjiciatur. Dicitur enim mixta à permixtione tractationis & usuum.
- 4) Usus particulares non elaborentur.
- 5) Conclusio prolixior, & applicativa esse debet.

III. Methodus *dogmatica*, quæ Anglicis maximè usitata est, consistit in sequentibus regulis:

- 1) Exordium sit breve.
- 2) Thema omitti vel adhiberi potest.
- 3) Tractatio ex dogmatibus, in textu latentibus, vel ex eo fluentibus, postquam verba textus brevissime explicata fuerint, consistit. Plena est etiam Tractatio observationibus.
- 4) Tot partes tractationis sunt, quot sunt dogmata principalia.
- 5) Loco usuum usurpantur meditationes.

IV. Methodus *fundamentalis* in eo consistit, ut

- 1) ex qualibet parte textus fundamentum docendi, movendi & delectandi eruatur, atque applicetur.
- 2) cuilibet fundamento breves usus subjiciantur. Thema pro lubitu adhiberi vel intermitteri potest.

V. Methodus *porismatica*, Jesuitis receptissima, vix

facile, nisi in concionibus Syntheticis adhiberi potest, atque in eo consistit, ut

- 1) Tractatio ex meris porismatibus constet, quæ magno numero ex enunciationibus, vel etiam ex vocabulis textus eruantur, atque adeo quicquid in textu placet, eligatur, reliqua omittantur.
- 2) Usus vel plane omittantur, vel in eorum locum dogma & preces substituantur.

VI. Methodus *articulata*, dicitur etiam Hunniana, quia à B. Ægidio Hunnio introducta fuit, in eo consistit, ut

- 1) Singulæ voces, una post alteram, considerentur, atque ad thema vel partitionem non respiciatur. Considerari autem possunt voces
 - α) Grammaticè quoad originem, significationem & usum.
 - β) Biblicè, deducendo per Concordantias.
 - γ) Theologicè, vel philosophicè.
 - δ) Moraliter.
 - ε) Historicè.

2) Usus post singulas voces intermisceantur.

VII. Methodus *Zetetica*, seu *questionaria*, dicitur, quando loco tractationis aliquot quæstiones ex textu formantur & pertractantur; loco usum vero Casus Conscientiæ, ita ut applicatio non negligatur.

VIII. Methodus *paralleletica*, quæ B. Gerardo & Glassio mire placuit, in eo consistit, ut duo textus paralleli simul tractentur, unus quidem saltem prælegatur, alter vero in Exordio breviter explicetur, &

&

& cum textu ordinario simul disponatur & pertractetur, adeo ut thema, partitio, & usus simul ex utroque textu fluant.

IX. Methodus *Ursiniana*, nomen obtinuit à Johanne Ursino Superintendente Ratisbonensi, qui Oratoriam profanam ad studium homileticum plenius applicandam esse statuit, adeoque sex partes concionis constituit.

1) Exordium,	4) Confirmationem,
2) Narrationem,	5) Confutationem,
3) Propositionem,	6) Epilogum.

X. Methodus *Aphoristica* dicitur, quando loco tractationis unus vel alter aphorismus ex textu petitur & pertractatur; Usus vero sunt applicationes Aphorismorum.

XI. Methodus *Thematica*, quæ hæc ipsa est, quam in præsentī institutione proponimus. Dividitur autem in thematicam *simplicem*, seu *naturalem*, quæ themate naturali utitur, & *thematicam artificialem*, quæ vulgo *schematica* dicitur, ac themate artificiali utitur, estque totuplex, quot sunt generat. thematum artificialium.

Sequuntur methodi elaborationis, quæ in modo eloquendi & elaborandi consistunt, suntque sequentes:

- 1) *Oratoria*, Gallis & Italis usitatissima, utitur stylo florido; affectibus & figuris rhetoricis abundat, atque in movendo & delectando potissimum versatur. Exempla vide in Francisci Panigarolæ concionibus, & Wilhelmi Stanhurstii Jesu Patiente.

- 2) Methodus *Exegetica*, quando maxima concionis pars in Exegeti textus & dictorum parallelorum consideratione subsistit. vid. Carpz. & Geieri Conciones.
- 3) Methodus *Concordantialis*, quando in elaboratione regnat deductio per Concordantias, in quo genere excellit Martinus Geierus.
- 4) Methodus *Nervosa*, Anglis & Hispanis præsertim usitata, in eo consistit,
- α) ut paraphrases, & explicationes textus sint breves & plus in recessu habeant, quam dicitur.
- β) ut ubivis usurpentur conceptus inexpectati & argutiæ. Exempla videri possunt apud Didacum de Baëza; ex Anglis apud Wattson. Thom. Adam & Wilkinson; ex nostratibus apud Henr. Müllerum, Casp. Neumannum Wratislav. *in seinen gesammelten Früchten.*
- 5) Methodus *mixta* ex præcedentibus componitur, omniumque optima & consultissima est. Nam in Procæmio usurpari potest elocutio Oratoria, in Exordio Exegetica & Nervosa; in Tractatione Exegetica & Concordantialis; in Usibus Oratoria & Nervosa, ita tamen ut Oratoria & nervosa suis locis etiam immisceantur.

Huc etiam pertinent methodi *anniversariæ*, in quibus textus Evangelici & Epistolici per totius anni cursum pertractantur, quarum *species præcipuæ* sunt sequentes:

Exordium Methodi anniversariæ est

- 1) si semper ex certo quodam loco biblico illud petatur, vel, loco Exordii Articuli Theologici, historia

- istoria ecclesiastica, aut aliquid hujus generis juxta ordinem consuetum pertractetur.
- 2) Si textus Evangelicus vel Epistolicius breviter in Exordio tractetur; loco tractationis vero textus ex libro quodam biblico ordine successivo, vel articuli fidei, historia ecclesiastica, theologia moralis &c. prolixius tractentur,
 - 3) Quando vox aliqua potior ex textu solo pertractatur, conquisito apparatu ex omni eruditionis genere ad hanc vocem pertinente.
 - 4) Si textus semper eodem modo disponatur, v. g. si ex singulis Evangeliiis aut Epistolis proponantur:
 - a) Credenda, fugienda, facienda. aut
 - β) Lex & Evangelium. aut
 - γ) DEI beneficium & nostrum officium. aut
 - δ) via lata & angusta. aut
 - ε) meditatio presentium praeteritor. & futuror. aut
 - ς) Lux & tenebrae. aut
 - η) vita & mors. aut
 - θ) Coelum & infernus. aut
 - ι) Benedictio & maledictio, seu mons Ebal & Parizim. aut
 - κ) Urim & Thummim, Licht und Recht. aut
 - λ) Scala coeli & ejus gradus.
 - μ) Die Wolken-Seule / und Feuer-Seule.
 - 5) Si usus in qualibet concione eodem modo elaborentur, v. g. Si semper spectatur ad tres status, Ecclesiasticum, politicum & oeconomicum; aut ad quatuor facultates &c.

SECTIO III.

DE CONCIONIBUS PECULIARIBUS.

Peculiares conciones, de quibus aliquid speciatim observandum est, sunt sequentes:

- 1) *Pœnitentiales, in quibus*
 - a) abstinetur ab argumentis delectantibus.
 - β) affectus tristitiæ, metus & studii, tam in proœmio, quàm in usibus diligenter moveantur.
 - γ) loco conclusionis precatio pœnitentialis formari potest.
 - δ) præsertim post Tractationem examen conscientie instituendum est.
- 2) *Nuptiales.* vid. Heermanni & Weyhenmayeri Hochzeit-Predigten. NB. In usibus muß ich auff's conjugium sehen. Vid. etiam Herbergeri Braut-Sackel/Tilesii Frau-Predigten; Rosemanni Ehe-liche Liebe (der sehr viel schöne Sachen hat.)
- 3) *Baptismales.* vid. D. Hoë Tauff-Predigten.
- 4) *Funebres, ubi*
 - a) usus ad doctrinam de novissimis respicere debent.
 - β) usibus postponenda specialis applicatio ad defunctum. vid. Rœberi, Hulsemanni, Joh. Ben. Carpzovii Leichen-Predigten / Geieri &c.

Etliche Regeln / erbaulich zu predigen:

- I. Man kan so wohl in methodo analytica als Synthetica erbaulich predigen.

II. Es

- II. Es dienet sehr viel zur Erbauung / wenn man die argumenta, textui innata, mit grossem Fleiß treibet.
- III. Die Subdivisiones mache man nicht gerne mit terminis philosophicis, sondern vielmehr mit terminis textualibus, oder per quæstiones, so leicht als man kan.
- IV. Man mische oft / wo es sich schiedet / kurze Gebethe und Seuffzer in die elaboration mit unter / jedoch ohne affectation.
- V. Die Usus möchte man billig etwas weitläufftiger machen / und mehr Zeit drauff wenden / als insgemein geschicht.
- VI. Es ist besser gethan / wenn man nicht allzu viel Usus machet / sondern nur 2. oder 3. und dieselbe desto ausführlicher tractiret.
- VII. Die Affectus S. müssen fleißig excitiret werden / sonderlich in Proæmio, usibus & conclusionem.
- VIII. Man muß öfters und fleißig inculciren die Lehren von der Natur des wahren seligmachenden Glaubens / und in was vor Ordnung er erlanget und behalten wird; Ferner von der Natur und Beschaffenheit der Wiedergeburt / von dem Wachsen und Zunehmen in der Erneuerung; Von der Vortrefflichkeit des wahren und thätigen Christenthums; Von den Kräften zum gottseligen Leben / und zur Überwindung des Bösen / welche wir aus dem Verdienste Christi / und den Heil. Sacramenten erlangen können; imgleichen von den 4. innerlichen Haupt-Quellen alles Bösen / welche sollen vertilget

tilget werden / nemlich Ehr. Geiz / Geld. Geiz /
Wollust und Eigensinn.

IX. In den Uibus muß man öftters eine Gewissens-
Prüfung anstellen / und insonderheit die bösen
Præjudicia, Entschuldigungen der Sünden / und
Hindernüsse des Guten aus dem Wege räumen.

X. Die Zuhörer müssen fleißig erinnert werden /
daß sie in geistlichen Dingen fürnemlich auff sich
selbst / und hernach erst auff andere sehen ; daß
sie die Christliche Dinge nicht obenhin und nur
äußerlich ; sondern inniglich tractiren / und also
alles auff das innerliche ziehen / doch ohne Fana-
tischen Mißbrauch.

XI. In der Epanorthosi und consolatione muß man
nicht promiscuè und absolute verfahren / sondern
die subjecta unterscheiden / und die stantes anders
tractiren / als die lapsos, e. g. in der Epanorthosi
muß ich anders umbgehen mit den nævis stanti-
um, als mit den delictis lapsorum.

XII. Man muß die Zuhörer fleißig / und so oft es
nur die Gelegenheit giebt zur Bibel-Lesung und
Nachschlagen anhalten.

Autores von Special-Predigten.

1) Leichen-Predigten / ut: Hulsemanni, Al-
brechts, Carpzovii, Roeberi, Calovii; Fesselii
Ehren-Gedächtniß der Kinder Gottes; Schatz-
Kammer von Trauer-Reden vornehmer Theo-
logorum & Politicorum.

2) Fest-Predigten / ut: Nath. Tileii Oster-
Pffingst- und Weynachts-Predigten.

3) Bus.

- 3) Buß=*Predigten* / ut: Mart. Geieri Buß
Stimme.
- 4) *Passions=*Predigten** / ut: Tileſii, Albrechts;
Urfini *Passionale*, Herrmanni *Mons Oliveti*, Dce-
gens *Passions=Schaz* / Guevaræ *mons Calvariæ*;
Wilhelmi Stanihurſti *Jesus patiens*.
- 5) *Miscellan=*Predigten** / August. Pfeifferi, &
Ittigii, Carpzovii *Dresdens.* Lanx *satura.* Joh.
Schmidii *Raths=*Predigten** / 2c.

Anhang von *Parentationibus*.

 Sind viererley Arten von *Parentationi-*
bus, welche im Gebrauch sind:

- 1) Wenn man zum Anfange eine gewisse materie
gänzlich außführet/hernach aber dieselbe auf den
Lebens=Lauf un Todt des Verstorbenē appliciret.
- 2) Wenn man alsbald im Anfange der Tractation
das Lob der verstorbenen mit untermischet/ also/
daß man / so bald etwas von der erwählten ma-
terie vorgebracht ist / es gleich appliciret.
- 3) Wenn gar keine materie ausgeführet wird/ son-
dern man führet den Lebens=Lauff des Verstor-
benen nach der natürlichen Art aus / und mi-
schet allerhand *realia* drunter / als *meditationes*,
und *illustrationes*, und solches ist bey den Lateini-
schen *parentationibus* gemein.
- 4) Wenn man sich also anstellet/als wolte man von
gang andern Dingen reden / und verdeck-
ter Weise des verstorbenen Lebens=Lauf und Lob
vorbringet: und also dennoch entdecket / was
man gemeinet hat / e. g. Wenn man eine Le-
bens=

bens-Geschicht einführet / oder auch Sinnbil-
der / kan man die vorstellen / welche in sich begreif-
fen das Lob und den Lebens-Lauff des Todten /
als : ein Triumph-Bogen / auf welchen ein Sinn-
Bild dessen Gebuhrt / das 2) dessen Lebens-
Lauff / das 3) die Tugend berühret &c. In
Mischna Tractat. Sota Cap. IX. Mortuo R. Josua.
cessavit publica felicitas , mortuo RANiva decus
legis obscuratum est, mortuo R. Jochanan splendor
sapientiae disparuit.

Als die IV. Schwedische Prinzen Caroli XI.
Söhne nach einander starben / ließ die Königin Ul-
rica sie auff eine Tafel mit diesen Worten zusam-
men mahlen : wie mein Gott will ; also / daß auff
einen jeden ein Wort kam / solches ließ sie in des Kö-
niges Schlaffzimmer stellen / dadurch er ziemlich
getröstet worden. vid. Lebens-Beschreibung Caroli
XII. Part. I. p. 27.

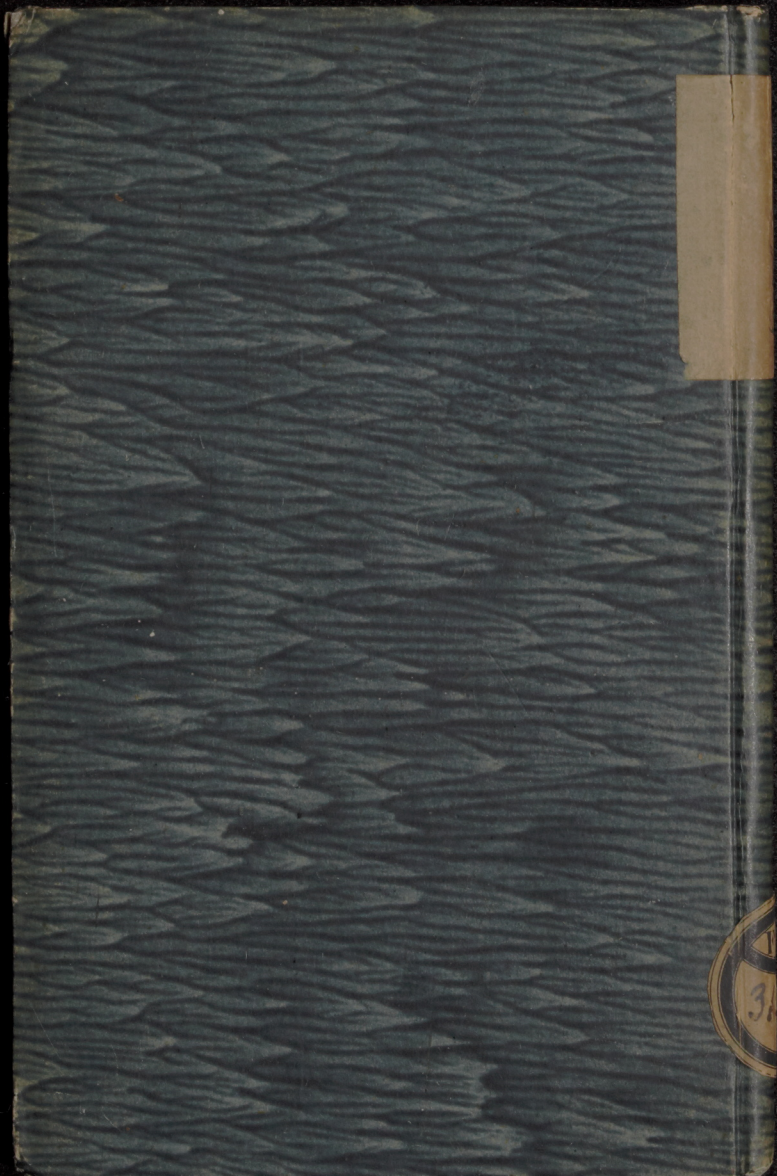
Jacobo Trivaltio, Duci bellico celeberrimo, Epi-
taphium sequens positum est : Hic mortuus requiescit
semel, qui vivus requievit nunquam. Guieciardin,
in Histor. Florent.

Autores sunt :

Lohensteins, Götzens, Casp. Neumanns Paren-
tationes, Schatz, Kammer Schlessischer Abdan-
kungen. Conf. Francisci Beruckii Tractat.
de pompa funebri omnium
nationum.

F I N I S.

Fr. Reppien,
Buchbinder
in
ROSTOCK
bey der Marien-Kirche.

[Small, illegible paper label]

3

